

Skibsfart fra Ribe-Varde-Blåvandshuk- området i gammel tid

(Fortsat fra årb. 1974)

Af H. K. Kristensen

Slavekassen

Kaperne, disse lovbeskyttede sørøvere, hærgede under krigen, og da især dynkerkerne, som gik fra det ene parti til det andet. Vore folk kunne også give sig af med det. Således havde birkefoged Morten Hansens søn på Fanø og endnu en sømand fra øen 1690 i Amsterdam taget hyre på en kaper, men ved en landgang et fremmed sted, blev Hansens søn »dér ihjelslået«. Den anden nåede hjem med den sørgelige tidende og den dræbtes kontanter og efterladenskaber.⁵¹

Gemene sørøvere var der også, og blandt disse gjorde en farlig slags sig mere og mere gældende, selv om de hørte hjemme langt herfra, nemlig i sørøverstaterne i Nordafrika, navnlig i Algier, som efter Granadas fald 1492 blev hjemsted for de flygtende maurer, der så for at hævne sig på de kristne begyndte sørøveri. Dette blev dog først for alvor sat i system, efter at et par tyrkiske røverhøvdinge i første halvdel af 1500-tallet havde givet Nordafrika tyrkisk styre. Der ved blev sørøveri Algiers vigtigste næringsvej. Især var man interesseret i mennesker, der solgtes som slaver. 1625 var 100 mand fra Danmark-Norge i *tyrkisk fangenskab*. Dansk sejlads med større skibe gik nu mere og mere til det farlige Middelhav, men også i Kanalen og Vesterhavet kunne piraterne dukke op. Færøerne blev gentagende voldgæstet, 1629 bortførte sørøverne 30 indbyggere fra Hvalbøur og Suduroy.

Selv om de fleste af vore fartøjer ikke sejlede på Middelhavet, kom de jævnlig syd for Kanalen, og desuden havde mange af vore unge og yngre mænd taget hyre på fremmede skibe og blev ofte udsat for sørøverne. I 1627 indsamlede man 145 rdl. i Ribe, hvormed man ville ranconere (løskøbe) Clemend Maltbeck »udi Tyrky«. Pengene blev sendt til Poel de Villom i Amsterdam, som skulle ordne løskøbelsen, men de kom tilbage igen. Fangen var død. 1631 blev et af borgmester Hans Friis' skibe taget ved Spaniens kyst »af boskaier«. En ung mand fra Ho, Knud Sørensen, var sømand på et skib, der blev taget. Det rygtedes omsider hjem til Ho, men vished kom først efter års forløb, da der kom brev fra Knud selv. Han skrev, han var solgt som slave for 200 rdl. Hans far fik da 1649 et tingsvidne om dette, så han kunne gå rundt og forsøge at tigge beløbet sammen og løskøbe sønnen.⁵²

Det samme gentog sig med en Fanø-sømand, Hans Thomsen, der 1699 skrev fra Algier til sin fader, Thomas Nielsen, Sønderho, at han på en rejse med et hollandsk skib blev opbragt af en algiersk kaper og solgt som slave for 200 rdl. Men der skulle flere penge til for at få ham fri. »Fader«, skrev han, »dersom I kunne forskaffe 400 rdl., tror jeg, om Gud vil, at kunne komme løs . . . Jeg lever her i en stor elendighed . . . den mad, jeg får, kan jeg ikke holde livet ved og må med magt lære skibstømreren, som er et tungt arbejde«. Han beder faderen skrive og sende brevet via en købmand i Hamborg, som handler på Livorno, til den engelske konsul Robert Coll. Faderen tog tingsvidne »om sønnens store elendighed« og kunne så begynde indsamlingen.⁵³ Slige tryglerbreve kunne ligeledes gives til skibbrudne, hvis de ville forsøge at tigge penge sammen til hjælp til køb af et nyt skib.

1741 blev nok en ung sømand, Calle Hansen fra Nordby, taget i Middelhavet. Piraterne forlangte 1600 thaler i løsepenge. Calles fader sendte et bønsskrift til kongen om hjælp.

På forslag af den religiøse praktiker, biskop Chr. Worm, udkom der 1715 og 1716 kongelige forordninger, hvorefter der skulle oprettes en slavekasse, hvis opgave var at løskøbe fangne søfolk. Midlerne skulle skaffes fra alle hjemmehørende eller befragtede skibe i Danmark-Norge og hertugdømmerne, som sejlede på Holland, Frankrig, England, Portugal og Spanien. Der skulle betales for hver rejse. Desuden skulle der to gange årligt samles ind i landets kirker.⁵⁴ 1717 noterede præsten i Tistrup: »Store bededag fik jeg til fangerne i Tyrkiet af Tistrup sogn 2 mark, af Hodde sogn 1 mark 12 sk.«. Midlerne fra skibene blev opkrævede af tolderne. For 1738-39 var det blevet til 224 rdl. Det fremgår af biskop Anchersens fallitbo, mens biskop Middelboe 1792 indbetalte 119 rd. 4 sk. til slavekassen, beløbet afleveredes på amtsstuen.⁵⁵ Der skulle betales efter skibets drægtighed og folkenes hyre. En lille stump af disse regnskaber er bevaret fra Varde (Hjerting). Vi nævner følgende eksempler:⁵⁶

1731, 2. marts.

Peder Nielsen, Ho, agter sig til Holland med sin smakke.

Skipperens løn	6 rd.	bidrag	12 skilling
Styrmandens løn	3 rd.	bidrag	6 -
Drengens løn	2 rd.	bidrag	2 -
Smakken 7 læster à 3 sk.			21 -
I alt			<u>41 skilling</u>

9. marts. Hans Lassen, Ho, agter sig til Ribe med sin smakke.

Skipperens løn	5 rd.	bidrag	10 skilling
Styrmandens løn	2½ rd.	bidrag	5 -
Drengens løn	1 rd.	bidrag	1 -
Smakken var på 6 læster, men vist kun ballastet, så summen blev 16 skilling.			

9. marts. Jens Nielsen, Ho, agter sig til Ribe med sin smakke.

Skipperens løn	6 rd.	bidrag	12 skilling
Styrmandens løn	2½ rd.	bidrag	5 -
Drengens løn	1 rd.	bidrag	1 -
I alt			<u>18 skilling</u>

10. marts. Jens Hansen, Fanø, agter sig til Elben med sin båd.
 Skipperens løn 2 rd. bidrag 4 skilling
 Drengens løn 2 rd. bidrag 1 -
 Båden var kun på 1 læst, og den betjentes af de to mænd.

I overensstemmelse med forordningen betales der 3 sk. af hver læst, af skipperens og styrmandens løn 2 sk. af hver rd. og 1 sk. af lønnen for en matros eller »bådsmand«, her kaldet »dreng«, selv om han godt kunne have kraftigt skæg på hagen.

For 1730 er der bevaret et længere brudstykke af listen over bidragene »til fangerne i Tyrkiet«, ligeledes indbetalt på Varde toldsted og gældende en del af marts.

1. marts. P. Michelsen til Holland:

Skipper betalt	12 sk.
Styrmand betalt	6 sk.
Dreng betalt	2 sk.
Last 7 læster	21 sk. = 2 mk. 9 sk.

1. marts. A. Nielsen, Fanø, til Elben:

Skipper betalt	4 sk.
Dreng betalt	1 sk. = 5 sk.

2. marts. Knud Risbøl, Hjerting, til Glüchstadt:

Skipper betalt	14 sk.
Styrmand betalt	8 sk.
Dreng betalt	2 sk. = 1 mk. 8 sk.

3. marts. H. Jensen, Hjerting:

Skipper betalt	12 sk.
Styrmand betalt	6 sk.
Dreng betalt	2 sk. = 1 mk. 4 sk.

3. marts. L. Pedersen, Hjerting, til Altona:

Skipper betalt	6 sk.
Dreng betalt	2 sk. = 8 sk.

3. marts. H. Larsen, Ho, til Ribe:

Skipper betalt	10 sk.
Styrmand betalt	5 sk.
Dreng betalt	1 sk. = 1 mk.

4. marts. P. Hansen, Fanø, til Elben:

Skipper betalt	4 sk.
Dreng betalt	1 sk. = 5 sk.

4. marts. Jørgen Hansen, Fanø, til Elben:

Skipper betalt	5 sk.
Dreng betalt	1 sk. = 6 sk.

6. marts. Gravers Jensen, Hjerting, til Glüchstadt:

Skipper betalt	12 sk.
Styrmand betalt	6 sk.
Dreng betalt	2 sk. = 1 mk. 4 sk.

6. marts. J. Nielsen, Ho, til Ribe:

Skipper betalt	12 sk.
Styrmand betalt	5 sk.
Dreng betalt	1 sk. = 1 mk. 2 sk.

6. marts. J. Jørgensen, Hjerting, til Glüchstadt:

Skipper betalt	14 sk.
Styrmand betalt	8 sk.
Dreng betalt	2 sk. = 1 mk. 8 sk.

7. marts. J. Hansen, Fanø, til Elben:

Skipper betalt	4 sk.
Dreng betalt	1 sk. = 5 sk.

17. marts. S. Boisen, Ho, til Elben:

Skipper betalt	6 sk.
Dreng betalt	2 sk. = 8 sk.

I de 17 dage afgik altså 5 Hjerting-fartøjer, 4 fra Fanø (Nordby), 3 fra Ho og 1 hjemmehørende et ubenævnt sted, alle småskibe med kun 2-3 mands besætning. Noget ganske andet end da de tidligere tiders tæt bemandede everter dominerede.

Desværre var fristaden Hamborg ikke med i ordningen, flere af vore folk havde hyre derfra. Blev de fanget, var hverken stadens styre eller rederne villige til at hjælpe, trods det at den danske regering pressede på. Desuden mangedoblede banditterne efterhånden priserne.⁵⁷ De havde vel opdaget, at slavekassen havde penge.

Efter at flere andre sømagter havde tilkøbt sig fred for deres sejlads, gik Danmark ind på at yde faste tributgaver til deyen i Algier. Grev U. A. Danneskiold Samsøe opnåede på Christian VI's vegne en hæderlig fredsftale med deyen

Ibrahim Bascha i 1746. Skibene skulle så »bevise hinanden venskab og høflighed«, algierske kapere måtte højst sende 2 mand om bord, når skipperens pas skulle undersøges, og de algierske kaptajner måtte intet forlange eller tage fra et dansk skib; strandede skibet, måtte folkene ikke gøres til slaver, men måtte frit bjærge deres gods. Ingen dansk købmand eller undersåt måtte gøres til slave, og ingen tvinges til at købe eller sælge slaver. Skulle nogen slave svømme ud til et dansk krigsskib, skulle de leveres tilbage.⁵⁸ I 1752 opnåedes en lignende »fred« med Tunis.

Vi fik ikke så meget ud af ordningen med Algier som ventet, da sørøverne slæbte byttet til Libyen eller Marokko. Faren for piraterne hørte først op, efter at Frankrig i 1830-erne og 40-erne havde gjort sig til herre i Nordafrika.

Fra 1785 holdt landene op med kaperiet. Men Danmark-Norge fulgte ikke med. Da englænderne 1807 havde taget vor flåde, udstedtes der mange kaperbreve til danske, og kaperne spillede i de 7 krigsår en ikke uvæsentlig rolle. Nogle af vore folk tog også del heri, således Clemen Nielsen i Oksby, der kun førte et mindre skib fra Altona, men han gjorde så mange priser, at han for prisepengene kunne få et større skib. Med det sejlede han frugt fra Messina til Hamborg. Da det gjaldt om at komme først, pressede de med stor sejlføring. Men under en byge kuldsejlede skibet, og alle druknede. Han plejede at have sin besætning fra Oksby, så det har ramt sognet hårdt.⁵⁹

Mandskabets størrelse på småskibene

Vi ved ikke, hvor stort mandskabet var på vore vikingeskibe. En svensk »billedsten« på Gotland fra 700-tallet viser et vikingskib under sejl med 13 mand. Osebergskibet fra omkring 850 var roet af 30 mand, men det var jo også et kostbart dronningeskib. Dengang og længe efter havde skibene et forholdsvis stort mandskab, og heri har vi næppe dannet nogen undtagelse.

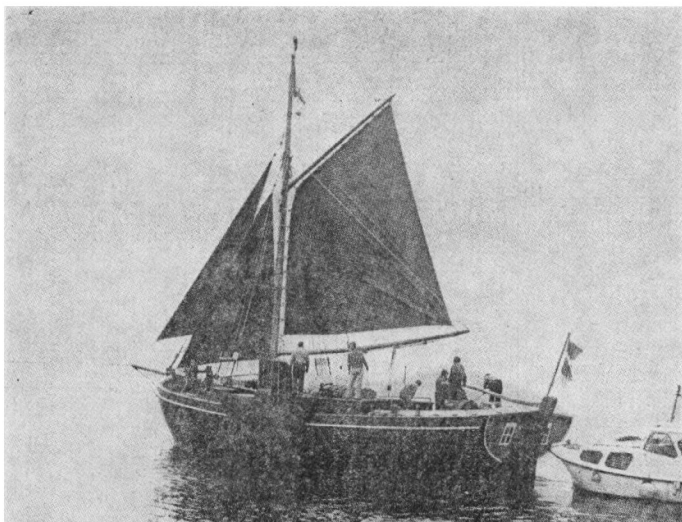
Man ved, hvor mange årer og dermed så nogenlunde hvor mange mænd hvert af vore skibe havde, som omkring 1500 stimedede mod Helgoland for at fiske.

Skibene opføres i følgende tabel for 1513:

	10 årer	9 årer	8 årer	7 årer	6 årer
Rømø				4	7
Ribe	4	7	3	1	
Varde			1	1	
Skast herred		4	2	1	
Fanø	3	2	1		
Mandø		3			
V. Horne herred	2	10	1		
I alt	9	26	8	7	7

De fleste skibe herfra førte altså 9 årer. Men som nævnt kan der godt have været flere mand end årer. Everten optrådte også ved Helgoland. Den brugtes især til kullerfiskeri og var i reglen bemandedet med 12 mand, i alt fald senere i århundredet. Biskop Hegelund noterer, at 24. april 1577 forgik 9 everter, hver med 12 mands besætning, og ligeledes 11. marts 1613, da der i en stormvejr snat forgik 5 fiskerskibe, everter, hver med 12 karle. Og som nævnt brugtes disse store skibe ikke blot til fiskeri.⁶⁰

Desuden havde man mindre både, som holdt sig nærmere kysten. – Som det fremgik af slavekassens regnskab, drejede det sig om småskibe, besat med 3 mand, en del kun med 2. Det var dem, der i sommermånederne så flittigt ilede frem og tilbage langs kysten til Elb-egnene og Holland. De sejlede også til England, Færøerne, Norge, Sverige og Østersø-egnene. Desuden var der større skibe til fjernere udenrigsfart, ligesom udenlandske fartøjer dukkede op, undertiden som tidligere i hele flåder. Men man klarede sig nu med en mere fåtallig besætning. Som et eksempel på Hjerthings større skibe kan nævnes Hans Krøgers smakke med ca. 1000 tdr. korn om bord, men som gik ned 1731 og havde da 7 mand med skipperen. – Efter 1680 vokser tallet af danske skibe, navnlig af de større. Det gjaldt også for vor egn.

Museums-verten »Johanne Dan« fra Ribe med flere folk, end da den kun betjentes af et par mænd. Bemærk »sidesværdet«, der kan sænkes og forhindre afdrift.

Fanø havde temmelig store skibe, navnlig i øens glansperiode. Se herom Kromanns store værk om Fanø.

Smugleri

At der smugledes meget stærkt her på kysten, og at mange varer gik uden om tolden, var alle vist klar over. Det foregik mere eller mindre skjult, derfor kan man heller ikke nu bringe så mange enkeltheder for lyset, som kunne være ønskeligt.

Ca. 1768 gav en anonym i en skrivelse til generaltoldkammeret en fyldig oversigt over, hvordan det foregik. Han fortæller, at på grund af Ribe ås ringe dybde, og fordi skibene så måtte pramme ladningerne ind til Ribe skibbro, havde byen fået lov til at klargøre skibene i Sønderho, der var »Ribes rette havn«. Her havde tolderen en fuldmægtig, mens han selv boede i Ribe. Når skibene kom fra det frem-

mede, nærmede de sig først Rømø og Mandø, som også sorterede under Ribe, og hvor »de dels selv og dels ved mødende både, som ere så store som gode koge eller hængemastede skibe, udlossede de fleste varer, førend de går til Synderhoe eller Hjerting« og lader den resterende last fortolde, mens de nævnte både sejler varerne ad Kongeå til Kær (antagelig Brokær) og Hjortlund, hvor varerne oplægges, til de kan køres til Ribe, eller de oplægges i »Giested« (Jedsted), »som er et af oplagsstederne til Ribe bys ulovlige handel«. De kan også sejle varerne ind til Ribe ad Midtmølleåen. Videre skriver den unavngivne: Ved Odden er indløbet til Fanø havn (Nordby), lige ved den ligger skippernes huse, der er oplagssted for dem, som handler med kontrabande, og »som ej selv har skibe til direkte at gå på Holland, Flandern, Engeland, Frankerige og ud i den middellandske sø m.v.« Ved Nordby var en sikrere havn end i Sønderho, Hjerting eller Ribe, »og hvor de hastigt kan gå ind og losse og lade, uden nogen mærker det«. – Kan sejlerne alligevel ikke blive af med varerne, oplægges de på Rømø og Mandø, stadig uden om tolden.

Fannikkerne afsætter lærred, tørfisk, brænde og tørv i Hamborg, Holland og Bremen og hjembringer »klæde, fint lærred, salt, vin, tobak, kaffebønner, hør, blå, kort alt tusinde gange mere end denne ø konsumerer«. Og på deres udture afsætter de ikke blot varer fra øen, men mængder fra Nørre- og Sønderjylland. De bruger falsk varebetegnelse, deres kontrabandevare sælger de til købstæderne under navn af tørfisk og lærreder, der er toldfri; hvis tolderen så rigtig efter i tønder og halve fjerdinge, ville han finde mere klæde og bedste silketøjer end saltede fisk!

Hjertings handel og sejlads er mest på Hamborg, Holland, Engeland, Frankerige og den middellandske sø og Riga, hvorfra de forskriver sig rug, byg, hør, blå, salt, jern, stenkul, klæde m.m. Men mange sejlende går til Dødemandsbjerg [her menes sikkert Dødemandsbjerg ud for

Blåvand] og overgiver lasten til de førnævnte hængemastede skibe, mens det tomme skib går til Odden på Fanø. Spørger betjenten dér, hvorfra han kommer, hedder det: fra Sønderho, undertiden fra Hjerting, hvor han siger, han ikke kunne ligge sikker, og hvortil han atter agter sig, men i stedet for tager skipperen til Dødemandsbjerg og indtager ladning af landbrugsprodukter. Eller han går gennem Hobodyb og udlosser med både op til Ho, eller han går til Myrtue, hvorfra Varde-både bringer de udenrigske varer til Tarp og Janderup, hvor Varde- og Ribe-købmænd har oplag. Eller de sejler til Marbæk, Sjelborg, Sedding, Fovrfeld, Strandby og Gammelby.

Mandø har ingen toldbetjente, så dér er et sikkert losse- og oplagssted for de søfarende på Ribe, hvor folk efterhånden henter dem, sigende de kommer fra oplaget i Sønderho.

Ribe led under den nære toldgrænse mellem kongeriget og hertugdømmet, idet dette havde ganske andre friheder og rettigheder. Ifølge den anonyme udnyttedes det fra Rømø på den måde, at her landedes de fine varer silke, fløj, manschætter (tøj fra Manchester), kniplinger etc, som bondehandlere (kræmmere) afsætter i Haderslev len og på markeder i Jylland. Desuden handler øen med tobak og vin, og for tolden heraf skal toldbetjenten kun betale 15-20 rd. årlig.

Ikke alene snydes staten ved alt dette, men Ribes handel lider derunder.⁶¹ – Og man kan tilføje: Vardes gjorde også.

Den anonyme nævner det ikke, men som det er velkendt fra smugleriet på landjorden, benyttedes der også bestikkelser. Fannikkerne sagde: »Får tolderen en daler på det ene øje, kan han ikke se, får han en på hvert øje, kan han hverken se eller høre«. En gårdmand, der smuglede, udtrykte det samme således: »A hår som tier gien æn svolten hund æn støk brø!«

Vi skal nævne et par eksempler på smugleri. 1719 havde købmand Jørgen Lassens enke i Ringkøbing købt Lind-

bjerggårds smør, og godsets fæstebønder skulle ved ægtkørsel hente det på herregården, køre det gennem Varde om natten og føre det til skibet ved nattetid. Skipperen, Lars Sørensen, Hjerting, ville som sædvanligt slutte med at fylde skibet op med sorte potter. Bønderne bedede i Blaksmark kro i mørkningen, men alligevel blev færden opdaget.⁶²

I den første halvdel af 1800-tallet smugledes der livligt ved Rørkær, hvor den høje Esbjerg Kleve hindrede toldereren i Hjerting i at se, hvad der foregik. Desuden gav smuglerne adskillige foræringer til tolderens køkken. Smuglerne var en mand i Ølholm ved Horsens og Hans Pedersen i Rørkær, senere Novrup. De udsuglede landbrugsvarer og modtog kolonial. Senere overtog Hans Pedersen selv virksomheden. Han var faktisk købmand og grossist. For at få Varde-toldere til at tro, det var tidligere fortoldede varer, blev disse kørt uden om byen gennem Gellerup ad »Tyvevejen« over Nybro (Vagtborg) og ind ad Varde Østerport. Gennem mange år benyttedes denne rute. Jens Jægum, Toftnæs, tjente i en årrække omkring 1840 hos købmænd i Varde. Da modtog de i mørke nattetimer mange varer ved byens volddige i nærheden af Østerport. De var kommet ad Tyvevejen, for at toldvæsenet ikke skulle få fingre i dem.⁶³

Dette drabelige smugleri må erindres, når vi i det følgende ser på de små varemængder, der fortoldedes i Hjerting.

Strømmen til Holland

Gennem mere end 1000 år øvede de mærkeligt rige Nederlande periodevis en dragende magt på vor egns folk. Begge steder var søfart en gammel livsform. Vore folk fandt dernede bedre muligheder for fremgang. Man kan sige om dem som om »der Sylter«, at de vil »die Welt sehen, will Erfahrungen und Geld sammeln«. Hertil kom i en periode endnu en drivfjeder: den hjemlige landmilitis og stavnsbåndet.

Derned gik handelsrejserne. Mange blev dernede, efterhånden flere og flere. I Amsterdam, hvis sidestykke i rigdom og pragt vi ikke havde magen til, fandtes ligefrem en dansk-norsk koloni. Nogle udvandrere var tjenestefolk, andre forretningsfolk og håndværkere, men især søfarende på fjerne hollandske kolonier og deltagere i den hollandske hvalfangst. Vi nævner en del eksempler:

Da Mette Hansdatter 1661 døde i *Ribe*, var Th. Jensen i Amsterdam en af hendes arvinger. Omkring 1696 døde tre ripensere i hollandsk tjeneste, den ene havde fartet på Ostindien og var død på hjemrejsen.⁶⁴ Niels Nielsen i *Janderup* havde en broder i *Orre*, der sammen med sin kone døde under pesten 1659 og efterlod en 9-10 år gammel søn Niels Christensen. Niels Nielsen tog ham til sig og gav ham kost, klæder og skolegang og sendte ham så til Holland for at lære bødkerhåndværket. Han var dér i godt tre år, men kom syg hjem 1671, et års tid efter »kom han til pas« og tog atter til Holland, men i 1677 vidste man ikke, om han var levende eller død.⁶⁵

1746 rejste A. Nielsen, født i Nørhebo, til Holland, men døde på en rejse til Vestindien. Andreas Michelsen på *Før* fik fuldmagt til at hæve arven. 1751 rejste H. Tonnesens søn, H. Hansen af Hjerding, til Holland, men døde året efter på en rejse til Ostindien. Hans bror, Gunde, hævdede arven. 1753 kom en arv efter S. Sørensen til Oksby. I Holland havde han kaldt sig Sybrand Sybrandsen fra Graadie. Samme år gav borger Jens Hansen, Varde, til kende, at hans søn, Hans Jensen, i juli 1752 var død i hollandsk tjeneste på rejse til Surnamen (Surinam, hollandsk Guayana), hvad datteren, Johanne, tjenende i Amsterdam, havde skrevet hjem. 1754 får skipper Gravers Iversen, Hjerding, fuldmagt til i Holland at hæve arven efter Jürgen Slot, der i 1740 døde ugift på en rejse fra Amsterdam til Ostindien. 1757 befuldmægtiger Bodil Jensdatter, Hostrup, enke efter Niels Foget, mons. Jan Kielbeck i Amsterdam til at hæve

arv efter sønnen, N. Nielsen Foget, der var død som matros i Hollandsk-Ostindisk Kompagni. En anden søn sejlede også fra Amsterdam. 1758 rejste Eve Nielsen, Varde, til Amsterdam og fik hyre til Stratdavid (Davids Strædet), men døde på rejsen. 1759 var Frands Hansen fra Billumtarp død på en lignende rejse. Evert Wittenberg, Amsterdam, blev befuldmægtiget.⁶⁶

Mens mange mistede livet i hollandsk tjeneste, var der andre, det gik godt. Vi kan nævne Jens Sørensen, der var født i Hemmet sogn 1733, og som blev en velhavende søkaptajn dernede, vendte hjem og købte en gård i Strellev, som han forsynede med nye bygninger og gav navnet Amstelborg. I Amsterdam har han vel boet ved Amstel. Jørgen Sørensen fra Ho blev ligeledes en velhavende kaptajn og skibsreder. Han døde i Amsterdam 1813.⁶⁷

Ofte er det dødsboerne, der giver os oplysninger. Her er nogle fra Hesselmed skifteprotokol: 1711 er der en sag om arv i Holland efter Axel Mathiesen fra *Ål* og 1726 efter N. Pedersen Riber fra *Ho-Oksby*. 1732 kom skipper Hans Kjær, *Hjerting*, til Bjerregård, Holmslands klit, fra Amsterdam, han hjembragte Hans Dynesens gods. Denne var død dernede i december 1731. Skipperen havde en specifikation med fra Johan Krye, hvor Dynesen logerede. Der var bl.a. 40 gylden, 1 par sølvskospænder og nok et par sølvspænder, 3 par sølvknapper til en skjorte, 6 dusin større sølvknapper og 28 mindre, smukt og godt tøj, 1 skibskiste og en gammel skibstrøje m.m. 1737 døde S. Pedersen, der var fæster af et gadehus i *Billumtarp*. Han var året før rejst til Amsterdam og var kommet med på Grønlands-farten, men blev syg på skibet og døde den 28. maj og blev begravet den 8. juli på Rinefeldt i Grønland. Blandt hjemmets ret rigelige udstyr fandtes meget hollandsk stentøj, sølvskeer og sølvmonter, både danske og hollandske (sidstnævnte var enkens fæstengave), desuden kom Mads Hansen, *Oksby*, og overrakte hende 2 punge, som den sal. mand i sit yderste

havde bedt kammeraterne forvare og give hende. I den ene fandtes 46 gylden, i den anden 16 gamle og 15 nyere hollandske mønter samt 2 sølvskospænder og et par dobbelte skørteknapper.

1750 fik Anne Pallesdatter i *Grærup* bud fra en slægtning, Mathias Johansen Wejs, boende i Amsterdam, at hendes søn, som med husbondens tilladelse for nogle år siden var rejst til Holland, var død. Hans tøj, heriblandt en blå ulden damaskes nattrøje med 3 dusin sølvknapper samt hans penge, 14 rd. 3 mark, var hjemsendt med en Hjerthingskipper. Ved et skifte 1753 efter den rige skipper- og købmandsenke Mette Bertelsdatter i *Ho*, havde en arving for 18 år siden »absenteret« landet og var blevet gift og bosat i Amsterdam, nemlig Jens Bakkensen, der var født i *Ho*. Han havde antaget den reformerte religion. 1755 døde Maren Christensdatter af *Tarp* i Amsterdam. Hendes efterladenskaber førtes hjem af skipper Oluf Møller, *Hjerthing*. Der var bl.a. 14 hørgarns særke og 1 »fin« særk, 4 hørgarns lagner, damaskes borddug. 10 par »canifases fruentimmer buxer« (noget ganske nyt og enestående i denne skifteprotokol, først 100 år senere begyndte almuekvinder her på egnen at bruge benklæder) samt 5 underskørter og 10 trøjer af samme stof, 8 kattuns nattrøjer, 13 forklæder, 1 ulden damaskes korset, 1 fiskebens gjord og 2 fiskebens skørter og endnu dynger af særke, trøjer, strømper (røde, grønne, blå, hvide), 18 par halværmer, 24 hollandske kapper med kniplinger, agatørenringe indlagt i guld, 3 guldringe, sølv- og skospænder, 1 snustobaksdåse af messing og 1 af sølv, 1 par glarbriller, hvide sko, grønne tøfler med sølvbånd, 1 stråhat, 4 hvide og sorte vifter, 1 lille lakeret dragkiste, 2 hovedvandsæg, 1 hollandsk og 1 dansk salmebog og andagtsbøger, 78 rd. og en lærredspung med 76 gylden. Hendes øvrige midler, 460 gylden, var sendt som en veksler til købmand Rasmus Øllgaard, Varde. Hun har formodentlig været linnedhandlerske.

Da møllerens enke i *Grydvad* døde 1755 var hendes bror, Knud Andersen, blandt arvingerne, for 36 år siden var han rejst til Amsterdam, hans enke, Belia Heimast, oplyste, at de boede i Dort i Zeeland.⁶⁸

Disse skifter for blot 33 år fra et enkelt gods på kun 240 tdr. hartkorn bøndergods, men ganske vist omfattende en del gods i Ho-Oksby, amtets mest udprægede søfartssogne, siger noget om, hvad der også må være af hollandske familieforbindinger på de andre vestjyske godser.

Det kunne også ske, at der blev strid om arven, således 1707, da arvingerne førte proces om arv efter sal. Jes Christensen af Bryndum. H. Nielsen i Vognsbøl havde fået 5 sdl. 8 skilling samt 4 skålpund sæbe og noget kabelgarn, men han var ikke tilfreds. Bl.a. fandtes blandt den afdødes gods en seddel, vel udstedt før den rejse, der medførte døden: »Hvad jeg lader ligge hos Henrich Mesmaker er i penge 18 sdl. danske croner og klæde til kjol og bukser og fordrer dertil en klædekjol med bukser og en blå underklædning, 1 par nye sko, 1 engelsk hat og en ny skjorte«. Og der var endnu mere. De to medarvinger, der var fra Guldager, havde vist selv hentet arven, og de hævdede, at der var løbet »adskillige omkostninger på«.⁶⁹

Mange søgte til Holland for at få plads som matroser, således havde skipper P. Michelsen, Ho, 1731 »en del søfarende folk hyre at søge« med til Holland på sin smakke og ligeledes Knud Risbøl og Jac. Frandsen, Hjerding, alle på første udrejse i marts.⁷⁰ Købmand Toxen fortæller, at da han 1739 rejste fra Hjerding til Holland, var der »nogle og halvtreds matroser om bord, som ville til Amsterdam og have hyre«. H. Jessen, der døde i Sønderho 1718, 84 år gammel, benævntes som »forhen styrmand i hollandsk tjeneste«. Kromann nævner i sin »Fanøs Historie« flere eksempler. Jævnlig havde skipperne også nogle med hjem igen og undertiden andre passagerer, bl.a. folk, der havde studeret, og som nævnt købmænd og studehandlere.⁷¹ Fra

Ho-Oksby fortælles om de mange unge, der navnlig fra midten af det 18. århundrede som sømænd søgte hyre fra Holland. De bragte allehånde kønne ting med sig hjem, bl.a. de ejendommelige hollandske ure.⁷² Fra Janderup fortælles en sagnomspunden historie om Anders Hansen, født 1754, der bankede sin ridefoged, fordi han havde gjort tilnærmelser mod karlens kæreste, og derfor måtte flygte, kom til Holland, blev sejlmager og meget rig.⁷³

Andre kom som flygtninge. Når man ser, at et par bortrømte soldater 1647 er født tæt ved vore »havne«, den ene i *Hyllerslev* og den anden i *Oksby*, er de utvivlsomt flygtet ad søvejen. De dømtes til fængsel og arbejde på Bremerholm. Endnu en soldat fra *Vester herred* rømte dette år.⁷⁴ 1707 stævner regimentsskriveren 15 bøndersønner fra herredet, som var undvigt, og nogle af dem var af »landet bortdragen«. 1708, 5.-6. marts, forsvandt to unge fra *Endrupholm* gods. De tog med båd fra Sønderho til Ballum og derfra videre til Holland. 1710 rømte to karle fra *Alslev* fra Visselbjerg stavn og desuden en fra *Hodde præstegård* og en fra *Frisvad mølle*, i september samme år rejstes sag mod 18 karle fra *Sneum* og *Tjæreborg sogne* og mod næsten lige så mange fra *Skast sogn*, som »uden pas og skudsmål har undvigt fra Krosgårds gods for at befri sig for indrullering til landmilitisen«. En række af fædrene oplyste, at sønnerne for 5-6 år siden var rejst til Holland. De dømtes som rømningsmænd til at pågribes, og de, der huser eller hæler dem, til at straffes efter loven.⁷⁵ Danmark var jo 1709 atter trådt ind i den store nordiske krig, og hæren manglede mandskab. Herude var det næsten blevet umuligt for proprietærene at levere rekrutter nok, en pligt, der var betinget af loven om stavnsbåndet. – *Hunderup Kærgård* efterlyser 1724 tre sønner fra en gård i Sejstrup, senere endnu en fra denne by samt Enevold Hansen, der døde i Ostindien, 1728 stævnedes Sneumgård 12 fra *Sejstrup*, der var undvegen, de fleste var »rejst til Holland til skibs«, nogle var dog kun

taget til hertugdømmet, og 1735 var der atter forsvundet 12 fra byen, 4 af dem var rejst til Holland eller for til søs.

De, der vendte tilbage, blev så grusomt modtaget, at det ikke fristede mange til at gøre forsøget. Kongen havde endda 1709 givet en pardon for en del landsoldater af *Ballum*, *Emmerlev* og *Møgeltønder sogne* i Ribe stift og *andetsteds* dér i egnen, som var taget til fremmede steder, de måtte frit indfinde sig og søge deres næring uden at indrulleres i landmilitserne. Hvordan det var gået dem, der i god tro til dette løfte vendte tilbage, oplyser et nyt kongebrev om af 16. marts 1711. Det hedder heri: »Såsom Os allerundänigst er bleven foredraget, at en del mandskab i Ribe stift, og deraf nogle af de folk eller matroser, som havde begivet sig til fremmede steder og ifølge af Vores pardon for sådanne folk d. 27. sept. 1709 og 22. feb. 1710 allernädigst udgivne patenter, sig igen dér til stiftet har indfunden, skal af deres övrighed og landofficererne med hug og slag samt fængsel ilde beegnes, indtil de svärger at møde for den angående landinfanteriet forordnede session, alligevel de derfor i fornævnte patenter ere befriede og stillet sig i vores tjeneste til søs at lade inrollere, så er Vores allernädigste vilje og befaling, at du straks herom nøje inkvirerer og de vedkommende alvorligen tilholdes med allerunderdanigste respekt sig forskrevne vores allernädigste patenter at holde efterrettelig, så at samme folk nyder frugten af det, som dem derudi er tilsagt. Dermed sker Vor vilje. Befalendes dig Gud. Skreven på Vort slot, København d. 16. marti ao. 1711. Under Vor kgl. hånd og signet. Friderich. R.«

Brevet var sendt til amtmanden, der lod det læse på tingene, på Skast herred allerede dagen efter.⁷⁶

Men rømningen fortsatte. 1711 rømte 6 karle fra N. Bork og Skuldbøl og 1 fra Østergårds gods. Også efter krigens ophør undveg man. Således lyste Fr. Lassen, Nørholm og Grubbesholm, efter 16 unge karle, 1730 lyste Qvistgård, Østergård, efter 9 bortrømte. 1732 undveg N. Pallesen og

S. Larsen uden pas fra Lunderup stavns, de skulle have gået landsoldat. 1762 lyste Lundenæs efter 24. – Også andre end bønder søgte tilflugt i Holland, hvis de kom på kant med loven, f.eks. Enevold Kruse til Houm, der, mens han var officer i Norge, for en forseelses skyld måtte drage udenlands.⁷⁷

Stavnsbåndet 1733 formåede ikke at binde de unge. Noget efter dets indførelse besværede proprietærene i Vester herred sig over, at det var kommen så vidt »på den skarpe hede- og sanddrevne jord, at fast hverken jordegodsejere nu mere kan få dygtige karle enten til gårdfæstning eller til Hans Majestæts tjeneste som landsoldater at levere«. Det unge mandkøn er kommen i den onde vane at udløbe til det holstenske og videre derfra til Holland, hvor de fleste bliver og ikke derfra vender tilbage.

En ung mand fra *Orrer* sogn, der var flygtet fra *Endrupholms* stavns til Holland, skrev glædestrålende hjem, at det gik ham godt, og han havde lært en pige at kende, og de ville giftes efter påske, men der krævedes en vandelsattest. Hans far fik da udstedt et sognevidne, der tiltrådtes af sognepræsten.⁷⁸ Da både brev og attest er gengivet i tingbogen, er det ikke umuligt, at proprietæren har brugt dem til pengeafpresning hos udstederne, der altså havde hjulpet en rømningsmand.

Præstesønnen fra Lunde, hr. Thomas Bredsdorff i Olle-
rup, skriver om forholdene herude ved midten af 1700-tallet: »I sognene op til Vesterhavet er deres inclination at tjene til søs, hvorudover en stor mængde udgår til Holland, nogle vel med tilladelse, men en stor del sniger sig bort, en del kommer vel tilbage, men mange bliver derimod borte, da ikke alene en stor del dør på rejsen enten til Indien eller til Grønland, hvor de gå på fiskefangst, men endog mange sætter sig ned at bo i Amsterdam eller andre steder.«⁷⁹

Her har en kyndig samtidig klart udtrykt det, der er påvist i det foranstående. Når vi så tænker på, at der samtidig

var betydelig afgang fra landet til købstæderne, forstår vi, der ikke blev mange tilovers til det hjemlige landbrug. Og samtidig ser vi, at landmilitis og stavnsbånd stærkt har forøget udvandringen.

Nogle varer man sejlede med

Toldbøgerne er den vigtigste kilde til vareomsætningen herude i gamle dage, men den er såre mangelfuld. De fleste Varde-toldbøger er kasseret, efter at de var kontrolleret. Desuden var visse afgifter udforpagtet i perioder således accisen, så kun forpagningsafgiften heraf er anført, men ikke varemængderne, den var 1646-58 35 dl. årligt, den gik under enevælden ind under konsumtionen. En tid var maltaccisen særskilt udforpagtet. Og selve småtolden kunne være udforpagtet, således 1624 til Villum Hansen, Ribe, der gav 65 dl. for Vardes og 250 for Ribes småtold, hvad der nok illustrerer forholdet mellem de to byers handel. Også mængden af øl, vin, brændevin, salt og tobak kan heller ikke altid klares. Oplysninger om varemængder har derfor mange huller, og de kolossale smuglerier gør dem usikre. Noget kan der dog oplyses i dette afsnit, se tabellerne over ud- og indførsel.

Korn. Næst efter stude var korn det vigtigste, man udførte over Hjerting, og der var år i 1600-tallet og senere, da korneksporten betød mest. 1673 og 1697 sejlede f.eks. kun 64 og 70 stude herfra, men 2739 og 1519 tdr. rug. Tilmed kom hollænderne undertiden selv og hentede studene.

I lang tid var det næsten kun godsejere og præster, der kunne sælge korn til eksport. Bondens overskud af korn gik til landgilde og tiende. Da naturalielandgilden afløstes med et pengebeløb, kunne driftige bønder nok få nogle tønder korn til salg, når der ikke var misvækst. En dygtig bonde i Hemmet med en gård på 2½ td. hartkorn solgte 1771-94 i gennemsnit ca. 5 tdr. rug om året og en gang imellem nogle tdr. byg og lidt havre. Om Alslev-Hostrup sogne skriver præsten Abraham Jessen 1768: »Af avlingen sælges lidet rug, men mindre af de andre [korn]sorter. Det lidet rug, som er at undvære, opkøbes af købmændene i Varde til udskibning til Holsten, Amsterdam, Hamborg og Norge fra Hjerting eller Varde toldsted . . . en særdeles god ren rug falder her overalt«. Mange vestjyder ville dog hel-

lere »trække end køre deres korn af gårde«. Ofte havde godsejeren både sognets kirke- og kongetiende, dvs. $\frac{1}{15}$ af bøndernes kornavl foruden sin egen.

Man sejlede også, navnlig fra Ribe, med korn og anden fetalje til kongens og statens brug. I en række år sejledes der med det udskrevne magasinkorn til fæstningen Glückstadt eller en havneplads i nærheden. En del heraf gik også over Hjerting. 1697 fik tolderen dér en anmærkning, fordi der ikke var dokumentation for en ladning, skipper M. Pedersen havde sejlet med, tolderen svarede, at attesten lå hos amtsskriveren. Det var ham, der lejede skipperne. Det meste korn indskibedes åbenbart ved små ladepladser rundt omkring ved kysten, bl.a. ved Nymindegab, i hvis nærhed skibene ankrede op, og så førte pramme og både kornet fra land ud til dem. I årene efter Englands-krigen havde Ringkøbing 11 skibe på i alt 143 kommercelæster. De førtes af Fanø-skipperne, der havde part i dem. De indtog på den nævnte måde kornet fra Bølling og Nørre herreder ved Nymindegab. Magasinkornet kunne også hentes længere borte. 1696 sejlede C. P. Risbøl med en ladning fra Ålborg.

I marts og april 1731 sejlede skipperne H. Larsen, Ho, med sin skude på $4\frac{1}{2}$ læster og J. Nielsen, Ho, med sin smakke på 6 læster, begge ballastede, til Ribe for at indtage magasinkorn. Følgende havde indtaget magasinrug: P. Risbøl, Hjerting, med sin smakke på 8 læster 352 tdr., Gregers Jessen, Hjerting, med sin smakke på 6 læster 350 tdr. og P. Bertelsen, Ho, med sin skude på $4\frac{1}{2}$ læster 232 tdr. Rugen blev indført i Hjerting told, men det kan ikke ses, hvor den er lastet. Kornet skulle til Glückstadt. – 1701 sejlede skipper H. Olufsen 266 tdr. magasinrug til Oldenburg, der jo dengang hørte under den danske krone. Da Chr. Risbøl havde været i Oldenburg med 400 tdr. magasinkorn, manglede der 19 tdr. ved losningen. Han svor på, det skyldtes undermål, da han hverken havde brugt eller solgt deraf. Hans skibsfolk var to mænd fra Hjerting.

Af nogle kornskatregnskaber kan vi se, hvad skipperne fik for at sejle kornet fra Ribe til Glückstadt. 1672-73 sejlede P. Hansen fra Vejers og Gravers Frandsen, Hjerting, hver 212½ tdr. rug derned, og herfor fik hver 48 rd. 4 mark 3 sk., Hans Hansen, Hjerting, fik 45 rd. 5 mark for 200 tdr. byg, altså samme fragt for 1 td. rug og 1 td. byg (1 mark 6 sk.). Desuden fik skipperne havnepengene dækket med 1 rd. pr. skib. Det følgende år sejledes for samme priser. De øvrige skippere var H. Jørgensen og Jesper Hansen af Røme (Rømø), sidstnævnte mistede sit skib på hjemrejsen fra Glückstadt. Hans kone fik 1 ekstra rd., uvist hvorfor. Ved udrejsen fra Ribe var skibet – en smakke – blevet fortoldet for 1 rd. 1 mark 8 sk. Endvidere sejlede Knud Sørensen og Las Jensen med 225 tdr. byg, N. Jespersen af Rømø og J. Nielsen af Hjerting med 200 tdr. malt, N. Mortensen af Hø med 125 tdr. malt, Anders A. Nissen af Højer med 537½ td. byg og H. Hansen med 437½ td. rug. For det bortsejlede korn, i alt 2894 tdr., betaltes der 90 rd. i pramleje fra Ribe og åen ud til skibene. Det er vist faldet revisionen lidt for brystet med denne pramleje, da regnskabet er bilagt med et tingsvidne, hvor byens edsvorne kornmåler, Jørgen Jensen Faarkrog, sad »inden 4 stokke på bytinget« og svor, at folkene fik af 1 td. korn til Schidenhjørne eller åmundingen 2½ sk., til Skøgum 3 sk. 1 alb. og ud på redan 4 sk., og der var 3 karle i hver pram. 1729 sejledes der stadig korn, men som sædvanligt kom de fleste skibe tomme (ballastede) tilbage. Private befragtere sejlede korn over Hjerting til Rømø og Før og navnlig til Norge, f.eks. sendte Viborgborgmesteren H. Knudsen 650 tdr. rug og 200 tdr. byg med Hans Krøyer derop.⁸⁰

Sorte potter (jydepotter) fremstilledes fra ældgammel tid i store mængder forskellige steder i Jylland; i tiden 1600-1900 navnlig i egnen omkring Varde; i 27 sogne fra Brøndum til Grene havde man travlt med »o gjør potter«, i

visse af sognene næsten i hvert hjem. Alene i Horne sogn lavede man i 1850 ca. 270.400 stykker. Med mindre kar sat ind i de større blev de – indpakket i lyng og opstablet så højt som et lavt hølæs – kørt til ladestederne Varde, Janderup og Hjerting, mens andre mængder kørtes landværts viden om, ja, helt til Dresden og Wien. Til København udskibedes de fra Kolding. Nordjyske kar sejlede fra Hjarbæk til Limfjords-byer samt til Norge og København.

Landets største udførselshavn for sorte potter var dog Hjerting. De fleste skibe havde potter med, ja, så omfattende var handelen og eksporten her, at byen havde sin egen norm, værdi- eller mængdeenhed, det såkaldte »Hjertingtal«, hvor der skulle 20 tal til en »talsnes«. Til et tal hørte gerne mere end én potte. En bestemt art gryder gjaldt for 1½ tal, dvs. at af disse store kar skulle der kun 14 til snesen. De allerstørste gryder og specielt fremstillede ting solgtes enkeltvis. Andetsteds havde man et andet mål, bytallet. Visse store pottehandlere ladede selv et skib udelukkende med sorte potter, således Hans Clausen i Varde, der i en snes år omkring midten af forrige århundrede havde et potteskib, som førtes af fannikken Jens Pedersen, kaldet »Døve Jens«. Den bekendte Bertel Vittarp bar sig ad på lignende måde, idet han og hans sønner kørte til lands og solgte, mens potteskibet dirigeredes til havne sydpå, efterhånden som sælgerne nåede frem.

Næsten alle solgte dog til skipperne. Det fremgår bl.a. 1732, da revisionen af toldregnskabet kritiserede, at tolderen ikke havde bilagt angivelsen af sorte potter på en dyrere sort stemplet papir. Dertil svarede tolderen, at han aldrig tidligere, ej heller hans formand, borgmester Taulow, havde brugt dette papir, og »siden disse sorte potters udførsel ikke sker til købstedmænd, men bonden sælger dem til skipperne her ved toldstedet, og disse bådførere og fiskere, som derved lidet til opholdet nyder [fragt og avance], så har jeg allerunderdanigst sluttet, at det ikke er nogen

købmandshandel eller vare«. Forvalteren lod spørgsmålet gå videre, og 23. juli 1733 bestemmer rentekammeret, at det bliver ved det gamle.⁸¹

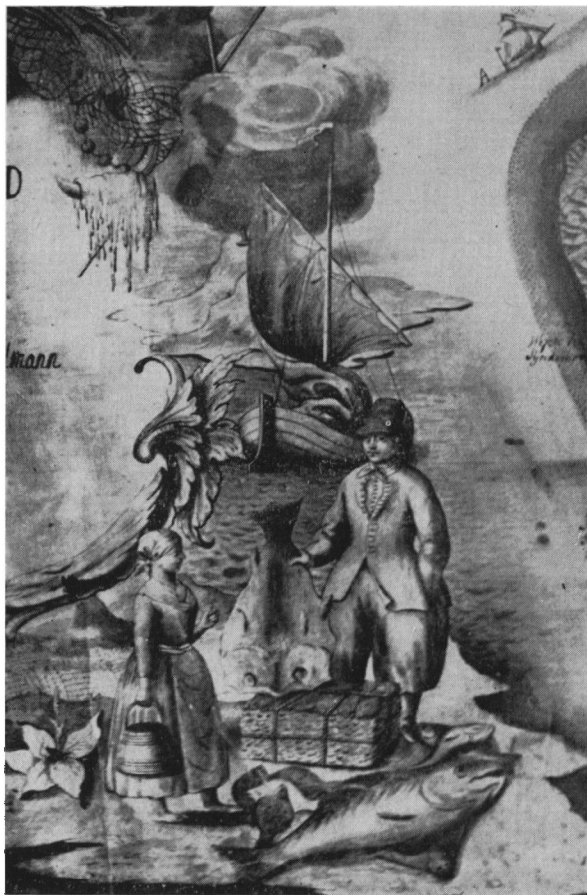
Hvornår eksporten begyndte er ikke godt at vide. Pottehandelen må være ældgammel, men man kender ikke meget til den i gammel tid. 1583 kom en Vejle-båd med sorte potter til Skelskør. Det er omtrent det hele. Varde toldregnskab 1594 nævner ingen, men måske skulle varen ikke fortoldes dengang. I alt fald må der være eksporteret kort efter, for toldrullen 1643 tager 3 rd. 1 ort af hver 100 rd. sorte potter, og 1671 eksporteres for det ret betydelige beløb 1073 rd., og det holder sig over de 1000 rd. dette århundrede ud, med undtagelse af 1673 og 74 samt 1683, 84 og 91, da det er lavere, værst i 1673, da der kun udskibes for 469 rd.⁸²

Fra 1700-tallet er kun en enkelt fuldstændig liste over ud- og indgåede skibe fundet bevaret. I vintertiden januar, februar og december sejledes der ikke fra Hjerting.

Fra Hjerting udgik i 1731 i månederne

marts	14	skibe, hvoraf	7	med potter for	33	rd.
april	15	-	6	-	50	-
maj	17	-	14	-	132	-
juni	16	-	12	-	96	-
juli	28	-	26	-	171	-
august	30	-	27	-	170	-
september	11	-	10	-	63	-
oktober	15	-	15	-	104	-
november	1	-	0	-	0	-
I alt	<u>147 skibe, hvoraf 117 med potter for 819 rd.</u>					

Pottemageriet var sommerarbejde. Derfor eksporteredes der ikke mange kar de to første forårsmåned, formodentlig kun potter, der ikke var solgt året før. I de sidste måneder afgår der næsten ikke et skib, uden det har potter med. Noget lignende var forholdene denne her beskrevne periode ud, dog nok med færre udskibninger under Englands-

Del af titelvignet af kort over Skast herred 1762, visende en af herredets fiskere med bl.a. et bundt tørrede rødspætter, sammenbundet med halmsime i standardpakninger med fisk af bestemt mål. Det var sådanne bundter, der sejledes med. Efter Kristensen: Gamle sydvestjyske fiskerlejer.

krigen. Havde en skipper ikke fået lasten fuld, var det reglen, at han tog til Hjerting og fyldte den op med pletter inden udrejsen.

Tørfisk. Fra fiskerlejerne ved amtets kyst og øer blev der meget tidligt drevet stort havfiskeri. Som nævnt udførte Ribe fisk allerede i 1200-årene. Den største del gik til indlandet, men i alt fald efter 1500 gik en betydelig del til Elb-egnene, navnlig til Hamborg, men også til Bremen. Skuller og hvilling (kuller) var blevet de vigtigste fisk. Fersk fisk kunne kun sælges til de nærmest boende. Når fisken bragtes i land, måtte den derfor straks behandles, renses, saltet, tørres eller renses og tørres. Derefter blev den sorteret og bundtet i standardpakninger med en mærkepind. Både Ribe- og Varde-folk lå »i fiskend«, opkøbte og behandlede fisken ude ved lejerne. Fiskerne var til dels egnens bønder, men også byfolk fra Ribe og Varde, hvor der fandtes en Fiskergade og en Fiskerslippe. Et vist hold havde adskillige købstadfolk på fiskerne derved, at de forstrakte dem med udrustning eller havde part i fartøjerne. Det samme kunne adelen fra egnens herregårde have. Fiskerne og købmændene havde samme interesse. Under den nordiske syvårskrig blev det forbudt at udføre fisk. Ribe klagede, forbudet gjorde, at de ikke kunne »forlægge« fiskerne med udstyr, påstod de, og de bad om at få lov til at udføre »vindtørrede skuller« (hvilket var hovedartiklen). Det bevilgedes.

Det største fiskemarked herhjemme var Ribe-markedet; til det strømmede tørfisken pr. skib og pr. vogn, og hertil kom opkøbere fra nær og fjern. Mads Pedersen Rostock skriver om 1600-tallets Ribe: »Det flittig fiskends folk med Fiæle-hualte baade Dig gæster idelig med Fiske-Vaare gode«. Denne »fjælehvælvning« eller »combarte« var en træ-kasse, dannet af 1 til 2 tylt brædder og tømret sammen over den opstablede tørfisk, så den ikke skulle tage skade af regn eller havvand under sejladsen. Efterhånden lod mange fiskere selv fisken behandle og sejlede den derefter til udlandet; stadig gik den til Hamborg, Stade, senere også Altona og Cuxhaven. I Hamborg var hovedmarkedet. Når fisken sorteredes, blev den »skudt« efter Hamborg-mål

(dvs. undermålerne udskudt). Ringkøbing-købmænd brugte Ringkøbing-mål. Når fisken kom til Hamborg, blev nogle prøver undersøgt, der kunne da »slås vrage« (Wrak) på dem (kendt dårlige). Her var mulighed for snyderi med afregningen. Det var en tillidssag for skipperen, når han skulle sælge fisken dernede for andre, hvad han ofte skulle. Det kunne ske, han sveg tilliden.

Den mængde fisk, der fortoldedes, var stærkt svingende. 1671 gik der 86000 flyndere gennem tolden, året efter dobbelt så mange, 1674 under det halve. Det bedste år var 1691 med 875.000, gode år var også 1683 med 530.000, 1687 med 417.000 og 1688 med 380.000. Det ringeste år var 1696 med 36.000. Desuden udførtes nogle tdr. ål, saltet hvilling og torsk og nogle få tunger (»hundetunger«).⁸³

Foruden saltvandsfisk eksporteredes i 1720-erne og 30-erne også *tørrede ørreder*. 1732 udførte borgmester Bertel Thaulow, Varde, tørrede ørreder for 20 rd. til Hamborg. Skipper A. Sørensen, Fanø, og skipper N. Jensen (for N. Pedersen) udførte hver tørrede ørreder for 20 rd. til Husum. Toldvæsenet vil have fisken fortoldet som laks med 6 sk. pr. stk., men tolderen protesterer: De er ikke laks; »mangfoldige her i egnen sælger og indkøber«. Handelen fortsætter de følgende år. 1731 sejlede Peder Christensen, Ho, med tørrede ørreder for 16 rd. og sine egne tørrede flyndere til Mikkel Christian i Husum. Samme Mikkel fik også tørrede ørreder for 6 rd. med J. Jessen fra Fanø. Samme år sendte købmand N. Johnsen, Varde, tørrede ørreder for 8 rd. til Holland. Jeg kan desværre ikke oplyse, hvor man har købt disse fisk. Fiskedamme var der mange af dengang, men det var mest karper og karusser, der holdtes, kun sjældent ørreder.⁸⁴ Det har været vor hjemlige ørredfisk. Den har ikke noget at gøre med den nu anvendte dambrugsfisk, regnbueørreden, der først 1880 indførtes fra Amerika. Der må ved denne tid i 1700-tallet have været ret stærk interesse for ør-

redfangst, netop 1725 begynder løjtnant S. L. Jacobi, som den første, sine forsøg på befrugtning af ørredrogn. Måske stammer de tørrede ørreder fra samme primitive art fiskeri, som grønlænderne bruger, hvor man afspærrer en bæk eller et lille vandløb, så der dannes en dam, der senere tørlægges ved at bryde hul på afspærringen.

Luskram. En importartikel, der nok vil vække forundring hos mange, er det såkaldte luskram, der hjembragtes fra Holland.

1731 kom skipper Knud Risbøl til Hjerting med en ladning, mest kolonial, til forskellige, heriblandt var der luskram. Købmand A. Bygum, Holstebro, havde således »luskrams klude til 20 rd.« sammen med en del kolonialvarer. C. Laursen, samme sted, havde luskram for 16 rd. samt kolonial. Rebslager P. Andersen, Ringkøbing, havde gamle luskrams klude for 10 rd., Anna Jensdatter Torsk, Lemvig, ligeledes, og Mogens Risom, Vejle, havde for 30 rd. samt tomme apotekerkrugger og forholdsvis mange kolonialvarer, også 4 Nykøbing-borgere fik luskram, nemlig P. Værbjerg og J. Skjærbæk hver for 12 rd., A. Schødt for 8 og N. Draaby »luskram, klæder og klude« for 30 dl., som den eneste her fra egnen optræder Jonas Pedersen i Guldager med kram for 3 rd. I næste fragt, Risbøl kom med, var der bl.a. luskram til Anna Hansdatter og Morten Jensen i Holstebro.

Luskram er altså gamle vævede stoffer, de mere velhavende hollændere havde kasseret; de kunne regnes som lumper, dvs. pjalter, således 1655, da lensmanden fik bud fra kongen om, at for at hindre den farlige pestilenske sygdom i Amsterdam i at overføres til Nørrejylland måtte ingen klæder, klude, lumper eller andet sådant, hvormed sygdommen kan fænge, og som kommer fra Amsterdam, sælges i Riberhus len, og det forbydes skipperne at komme med sådant under straf af deres skibes konfiskation. Man

forstår smittefaren. I lang tid havde man altså købt lus-kram.

Også i 1731 kom Jac. Frandsen fra Holland med kolo-nialvarer til forskellige forretningsfolk, ligeledes med lus-kram, således til Maren Sadelmagers enke i Varde for 4 rd., og til Abigail Nielsdatter, Holstebro, og Anne Jensdatter, Horsens, for 5 rd. Og Jens Nielsen Jafsen, Ho, havde lus-kram for 6 rd. for Mette Skomagers i Varde. Samme år hjembragte H. P. Kiern fra Holland kolonial og lus-kram for Hans Ladefogeds enke i Fredericia. Og da Risbøl kom hjem sidst i november, havde han for 12 rd. til førnævnte J. Skjærbek, der samtidig fik 1000 valnødder.

I 1735 var der henimod en snes mennesker i Ringkøbing, både mænd og kvinder, som »fór« med lus-kram, heriblandt klude af silke og uld, som de selv hentede i Holland. I de dage tog enhver anstændig købmand i vore vestjyske byer mindst én gang om året med skibet for både at sælge og købe i Amsterdam.

Revisorerne havde vist en fornemmelse af, at dette kram nok ikke var »luset« alt sammen. Tolderen oplyste da, at det var gamle klude og klæder, der altid blev fortoldet efter værdien. De »alene til fattige folks nytte indføres, og tjene-stekvinder medtager dem, når de fra deres tjeneste i Hol-land her til deres fædreland afrejser og hjemkommer«. – Det var nu ikke blot tjenestefolk, der kom med varen. Af det foregående så vi, at købmænd og handlende impor-terede og jævnlig selv opkøbte dem i Holland. Vasket og istandsat kunne kluden vel nok pynte et kvindehovede eller gøre sig på en mandfolkehals.

Lidt senere sejledes der klude den anden vej, men de var nok ikke af silke! Eventyreren Petrus Marinus Schmidt, der 1788 tog borgerskab i Varde som parykmager, men tjente mere som pjaltokræmmer, fortæller: »Denne handel var mig en profitabel handel, jeg var ene om den, undtagen én i Hjerting. Jeg kunne få hele læs at købe; men så ville jeg

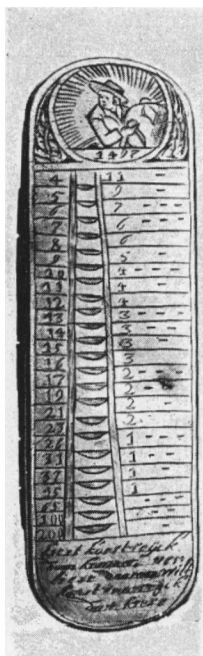
drive handelen højere i vejret og handle med alle slags varer. Det gik ganske godt i nogle år indtil en høst, jeg skikkede varer til Hamborg med en skipper fra Fanø, ungefær for 300 rd. Men i stormvejr forgik skibet med mandskab og ladning«. Næste forår sendte Schmidt pjalter, huder, skind, flæsk, smør m.m. med skipper Hans Thuesen fra Ho, men skibet strandede ved Cuxhaven. Schmidt tog da fat som kludesamler igen. »I 4 uger kunne jeg samle 60 lpd. og derover gamle, blegede klude«. ⁸⁵

De gik vel til papirmøllerne.

Tobak og kridtpiber. Vore folk, der så flittigt besøgte Holland, kunne ikke undgå at komme i forbindelse med tobak og kridtpiber. Tobak var der dynger af, og blot i en enkelt by havde 20.000 mennesker travlt med at lave kridtpiber eller sælge dem.

I Ålborg var tobaksrygning i beværtninger ret almindelig 1638. Og Ribe har næppe været bagefter. Den første sending her til egnen, man kan kontrollere, var en kasse tobak, ripenserne købte i Amsterdam 1658. Gennem Varde told kom tobak fra Glückstadt 1664, idet Villum Petersen af Fredericia kom derfra med 4 kasser, desuden havde han 1 fad annis og 1 kar humle. Det er dog fra omkring 1670, tobakken optræder til stadighed i Varde toldregnskaber, da kom der 6 pund »gemene tobaksblade« i tolden. Mængden voksede snart. Allerede 1697 landedes her 1120 pund, men det blev atter mindre. Den første tobak, der kom til Danmark, var skåret eller spundet. Det var 1666, man indførte hele tobaksblade til København, 5 år efter kom de altså til Hjerting.

10 år senere starter kridtpiberne i regnskaberne; ret beskeden med 20 dusin, er 1697 vokset til 36 dusin, og væksten fortsætter. Justitsråd Bruun, Krogsgård, gjorde i 1762 et prøvekøb i Hjerting, og det må være faldet godt ud, for i februar næste år købte han 5¹/₂ dusin piber dér – men den

En tobaksdåse med logtabel. Når loggen var kastet ud, og et mærke på linen løb ud af rullen, sømanden stod med i hænderne i bagstavnen, målte han tiden ved at tælle højt i en bestemt takt, f.eks. to tal pr. sekund. Det tal han nåede til, når linen var udløben, aflæstes i venstre, stigende talrække; ved at se tallet overfor i højre, aftagende talrække, ses det antal sømil, skibet med den fart har sejlet pr. vagt (4 timer), den lille vandrette streg angiver $\frac{1}{4}$ sømil. Er tællingen f.eks. 9, er farten $5\frac{1}{4}$ sømil. Nu ved vi ikke bestemt, hvor lange sømil der er regnet med, og ej heller loglinens længde, men det gjorde brugeren i det 18. århundrede.

18. samme måned holdt justitsråden da også et ordentligt barselgilde for sønnen Jørgen. Foruden de hele, smukke piber, der fortoldedes dusinvis, kom der også kridtpiber hertil i tønder. Man »drak tobak« dengang, og i de finere kredse brugte man kun piben én gang, men økonomiske folk fik bageren til at brænde dem rene – hvad vel nok kunne gå ud over helheden! Det var nok sådanne, der var i tønderne; for da revisionen forundrede sig over, at disse ikke fortoldedes som de andre, men efter værdi, oplyste toldereren, at det var gamle *udbrændte* piber. I Holland købtes de i tøndevise for 1 rd. til 1 rd. 2 mk., men blev fortoldede til en værdi af 2 rd. »Der findes næppe 10 dusin hele piber i en tønde, men stumper og stykker. Købmændene bruger dem til at give bonden til en tilgift, for derved at trække hannem

til sig«. – Blandt disse tøndekøbere var Niels Jørgensen, Varde.

Og man brugte snus. Skipper Jac. Frandsen havde således 4 pund »snuftobak« med fra Altona til apoteker Osterman i Ribe. Om snusen skulle bruges som medicin til de Ribe-borgere er vel tvivlsomt, men apoteket var lige siden dets start i 1612 en handelsbod, ikke blot for medicin, men også for alle hånde krydderier, sukkerkonfekt og indsyltede og destillerede varer. Ja, den første apoteker, Johan Pouck fik endog eneret til denne handel, hvad dog ikke forhindrede andre i gladelig at handle videre med disse kolonialvarer. Også de ikke så få messingtobaksdåser, som i 1700-tallet fandtes omkring i hjemmene, vidner om tobakens brug – og om sejladsen. Disse dåser har sikkert været de såkaldte »hollandske tobaksdåser« med indgraveret logtabel, så de ikke alene tjente skipperen, når han skulle have en smøg, men også når han bestemte sejlskibets varierende fart. Dåsen var således en ret væsentlig del af sømandens udstyr. I et ret velstående hjem i Ho fandtes 1741 ikke blot en messingtobaksdåse, men tillige en »Prinds metal snus-tobaksdåse med perlemor«. Manden var sikkert skipper, en svigerinde boede i Altona. Antagelig har han også sejlet på England, da der var både engelske tinfade og tallerkener såvel som hollandsk stentøj.

Meget ofte var der tobak blandt strandingsgods, i reglen dog ødelagt, men det kunne også være anvendeligt som i år 1700, da Niels Nielsen (Endorph), Hennegård, købte 5 kister tobak sat til 515 pund samt specierier og farvestoffer for i alt 10 rd. Prisen var sikkert ikke for høj! Tolderen fik da også en næse: »Så stort kvantum må have indeholdt brugelige købmandsvarer og solgt til højere priser«. En måneds tid før havde samme Niels Endorph købt 5¹/₂ oksehoveder »salt vand, beblandet med fransk vin«, vurderet til 30 rd. Det salte vand skulle vist ikke have været nævnt først, det var næppe den største del.⁸⁶

En vigtig importartikel var *tømmer*, der med forskellige navne, arter og mål sejledes til vore egne fra Norge, Sverige og Elb-egnene. – *Kalk* kom næsten kun som ballast.

Potaske. I det 13. århundrede udførte vi som før nævnt til Brügge landbrugsprodukter, men også »sendre«, dvs. potaske, og som ligeledes nævnt sejlede et Ribe-skib 1313 til England med bl.a. aske, så denne eksport har gamle rødder. Planter indeholder kaliumsalte, der ved forbrænding omdannes til karbonat, som kan udludes af asken og bl.a. anvendes af glasmagere til fremstilling af glas, ligesom potaske kan bruges til bagværk. Det var ikke industriprodukter, men affaldet fra husenes ildsteder, hvor der fyredes med brænde fra landets skove. I England blev asken ellers opkøbt i hjemmene af omrejsende handelsfolk, det samme var vel tilfældet her i landet. De medbragte asken i pottes, derfra navnet. Men vore skove svandt, og sidst i 1600-tallet indførtes til Varde vedaske og potaske. Den vi købte i Altona stammede fra Ungarn og Rusland.

Farvetræ. Til farvning brugtes de naturlige farvestoffer, som de f.eks. fandtes i okker og umbra eller i farveplanter som indigo, krap og navnlig brasiltræ. Der var flere sydamerikanske vedsorter, der gav rødt eller brunt farvestof, men det synes ikke at være den almindelige brasilholt (pernambuktræ), vor egn foretrak. Tolderen oplyser nemlig 1696 til revisionen, at toldrullen kun regner med brasilholt, men ikke nævner brun- og rødtræ. Brasilholt er »for vore gemene farvere aldeles ubrugelig til det hjemmegjorte tøj af veimel [vadmél] og fifshafft [firsél, tøj vævet i 4 »skafter« eller »sel«], de farver for bønder og borgere, og hvorudi deres arbejde alene består«. – Også vejlensere fik rødtræ over Varde.

Nok en plante med farvestof indførtes over Hjerding, nemlig *sumack* eller smak (*rhus coriaria*), et træ, der har

Klædeplombe fra Haarderwijk ved Zeudersøen fra sidste halvdel af 1400-tallet. På forsiden et egern, der holder et anker, på bagsiden et skib på havets bølger. Jordfund fra Ribe. $\frac{3}{5}$ st. Foto: N. H. Olsen. Ribe Antikvarisk Samling.

hjemme i Middelhavs-egnene og anvendes til garvning og kan desuden bruges til farvning m.m. 1697 indførtes $3\frac{1}{2}$ skippund, 1731 indførte købmand N. Jacobsen, Lemvig, 10 pund og senere samme år 100 pund, og farver H. Volf i Varde fik 100 pund sumack, 400 pund krap, 100 pund victril (antagelig jernvitriol) og 50 pund vinsten fra Holland.

Vadmél, klæde og uldne varer. Ved udgravning på jernalderbopladser er der hyppigt fundet vævevægte, og i vikingetiden bliver de påfaldende talrige. Arkæologerne har da gættet på, at vor egns vikinger har fremstillet så meget tøj, at de har kunnet eksportere deraf. Langt mere uldtøj fremstilledes på denne tid i Friesland og Flandern, hvorfra der eksporteredes stoffer med mere komplicerede mønstervævninger. I middelalderen gav man i disse lande stofferne en lang række efterbehandlinger, derved blev uldtøjet til klæde, mens vor hjemlige vadmel kun som før blev valket. Da folk, der havde råd til det, ville klæde sig pænt, var klædet fra Flandern blevet en af Nordens vigtigste importvarer. Denne import til vort land, også af engelsk klæde, gik væ-

*Klædeplombe fra Amsterdam. To løver fremholder byens kronede våben, det samme på bagsiden. Jordfund fra Ribe. Ca. 1/2 st.
Foto: N. H. Olsen. Ribe Antikvarisk Samling.*

sentlig over Ribe, der havde klædehandelen i sin dengang stærke hånd. Ripenserne leverede klæde til Danmarks dronning Kristine, der også her købte lærred, silke, glasvarer m.m. Ribe-klæde var eftertragtet. Der var andre end de sammensvorne, der »rede dennem til Riber by og lode sig klæder skære«. Det meste solgte ripenserne dog nok på andre byers markeder. De fine klæder var kvalitetsmærkede med blyplomber. En sådan fra Haarderwijk fra omkring 1470 er fundet i Ribes jord. Ja, 1560 gav Frederik II borgmester Oluf Pedersen 2 stude og 1 td. smør, fordi han havde købt hofklædningen til kongen.

Vi fik atter uld og uldvarer at sælge. Fra omkring 1660 optræder det jyske uldtøj i Ribes handel, navnlig hoser (strømper). 1630 fortoldedes i byen 18 sække hoser, der bl.a. gik til Husum og Tønning. Så en del er sejlet bort. 1682 udskibedes 5 skippund uld fra Hjerting, 1696 2 skippund 7 lispund, 1697 1³/₄ skippund, 1727 sejlede 3 skibe herfra med uld til Holland, og Søren Møller i Viborg udskibede 5 lispund, ligeledes til Holland. I reglen var ulden forarbejdet. 1691 udskibedes, ligeledes fra Hjerting, vadmel for 52¹/₂ rd., 1696 for 127 rd. (heriblandt vadmelskjoler), 1697 »veimel« for 223 rd. samt uldne hjemmegjorte strøm-

per for 48 rd., og 1699 udskibedes vadmæl for 826 rd. Eksporten af vadmæl afløstes efterhånden af lærred. Omkring 1650 havde ripenserne begyndt at væve lærred til mere end eget forbrug. Ved 1700 udførte de både lærred og drejl til Sjælland, Fyn og Norge, og 1691 udskibes der for 54 rd. over Hjerding. Når der i 1760-erne udsmygledes lærred fra Fanø, er det antagelig Ribe-varer. Også efter 1800 var Ribe kendt for sin lærredsfabrikation.

Omkring 1682 begyndte man såre beskedent at udskibe hestedækkener, dette år kun for 6 rd., 1683 er det oppe på 30 og kulminerer 1691 med 205 rd.

Uldeksporten hæmmedes i lang tid (1719-97) af, at der krævedes eksporttilladelse. Det trykkede selvfølgelig priserne på hjemmemarkedet, f.eks. brugte danske handske-magere en fin lammeuld, men ville 1765 kun give 2 rd. 64 sk. pr. skippund, mens det i Lyon kunne sælges til 6 rd. 48 sk. Handelsfyrsten Niels Ryberg lod regeringen vide, at det var »meget fornærmelig for landmænd især og landet i almindelighed«. Man mente, hamborgere i hemmelighed opkøbte ulden og smuglede den ud.⁸⁷ I så fald har vor egn nok spillet en rolle. Det samme mente præsten, hr. L. Helt i Ikast. Han skrev 1766, at megen uld opkøbt ved landprang, blev sejlet fra landet over Hjerding til Hamborg, hvorfra den gik til København, hvor den betaltes dyrt som udenrigsk uld!

»Biprodukter« og forskellige småtterier. Ribe købmænd drev handel med *honning*. Knud Andersen fragtede 1704 et Rømø-fartøj med bl.a. 71 tdr. honning til Amsterdam. J. L. Baggesens enke sendte 20 tdr. og P. Lauridsen 2. Også *voks* tog de sig af. 1725 sendte købmand og pengemester Eenholm 7 lpd. voks med skipper Søren Jørgensen, Hjerding, til Holland, og Anders Mahler 10 skpd. og Terman Mortensen 1½ skpd. med skipper Niels Jensen. – 1696 gik der for 13 rd. *hareskind* gennem tolden og året efter for

18 rd. Skindene blev afhårede, og hårene brugtes af hatte-magerne. Hårene kunne også spindes sammen med lidt bomuld eller silke til fløjlsagtige damestoffer. Hareulds-hatte var dyre, alligevel hørte til den nationale dragt i Thisted amt en stor, rund, kostbar kvindehat af harehår. På Ringkøbing-egnen var kvindernes fineste huer lavet af harehår. Man brugte dog også de billigere filthatte. Alle hareskind blev altså ikke eksporteret, i alt fald ikke sidst i 1700-tallet. Allerede 1731 var der ingen hareskind i tolden i Hjerding. De afhårede skind kunne koges til lim. Der er også eksempler på, at mindrebemidlede her på egnen har brugt huer af hareskind. – Desuden udførtes der *huder*, samt kalve- og lammeskind. Det var ikke altid, det lykkedes skipperne at få de medbragte varer solgt, heller ikke huderne. 1697 var skipper N. J. Tarp i Glückstadt og skulle bl.a. sælge huder, men han fik kun solgt 2 degger, resten måtte han tage med tilbage, og så måtte ejeren prøve at få dem afsat et andet sted. – *Pennefjer*, det uundværlige skriverskab, udførtes over Hjerding, i sidste del af 1600-tallet 6.000 til 14.000 stk. årligt. Som eksempel kan nævnes, at Knud Risbøl 1731 i Holland skulle sælge for 12 rd. pennefjer for Claus Schive, Holstebro, for 6 rd. for C. Lauridsen, samme sted, og for 4 rd. for Mogens Risom, Vejle. For de samme Holstebro-købmænd skulle han for øvrigt sælge nogle degger kalveskind. Pennefjerene var sikkert svingfjer af gæs. Af almindelige fjer solgtes nogle få lispund enkelte år.

Indførsel over Hjerding 1697

Tolderens ekstrakt fra 1697 er fra en tid, da fattigdommen efter sven-skekrigenes ødelæggelser endnu ikke er overvundet, men man er på vej op også i Varde-Hjerding. Selv om indførslen er forbavsende ringe, er varerne ikke blot Varde-købmænds, men der er også til andre købmænd længere borte, i hvor stort omfang kan ikke afgøres. Tolderen har søgt at opføre varerne i en slags alfabetisk orden, som her følges. Man må erindre, at man dengang brugte u og v, i og j i flæng, og stavemåden var noget anderledes end nu. Da Norge hørte sammen med Danmark, skulle norske varer ikke fortoldes som udenlandske,

og ved visse varer er det priserne og ikke mængderne, der opgives. Af nogle varer opkrævedes *varetold*, der angives i penge (rd.). Af andre varer beregnedes *mængdetold*. – 1 skippund (skpd.) = 20 lispund à 16 pund. 1 td. smør = 112 kg. 1 læst salt og kalk = 12 (korn)tønder = 16,7 hl.

- Alun 2 td. 5 lpd.
 Anis 224 pd.
 Astrag 500 stk. (gulvfliser).
 Aareved fra Norge 4 favne (antagelig ved med tydelige årer).
 Blår 9 skpd. 1 lpd. 14 pd.
 Bly 1 skpd.
 Bomolie $\frac{1}{2}$ amme (1 amme = 40 støffken = 160 pottter).
 Bruntræ 110 pd.
 Bleghvid 70 pd. (blyhvidt).
 Brasilholt 150 pd. (farvetræ fra Brasilien).
 Banket byg 8 pd. (bankebyg er en slags store, runde byggryn).
 Bomuld 23 pd.
 Brunrødt 180 pd.
 Brendeller 24 stk. (brændemærket træbrædder).
 Blaufel 12 pd. (antagelig et farvestof).
 Barkoner fra Norge 2 tylt (5 alen lange træspir.
 Arb. Ribe 1962, 351).
 Blendingsved 5 favne.
 Birkeved 4 favne.
 Corender 273 pd.
 Comind 268 pd. (kommen).
 Canel 1 pd.
 Cardemom 1 pd.
 Cidre Edike $\frac{1}{2}$ oksehoved (antagelig gæringseddike af plantesaft).
 Campasholt 150 pd. (farvetræ).
 Demerara 41 pd. (grovkornet melis).
 Engelsk(rødt?) 2 skpd. 15 lpd. 3 pd.
 Einrgryn 29 $\frac{1}{2}$ lpd.
 Eg-stål 1 fad.
 Eble 3 $\frac{1}{2}$ td. (æbler).
 Enkelte indfers(?) fra Norge 7 tylt 100 stk. (tømmer).
 Enkelte indfers 12 alens 4 tylt.
 Figen 72 $\frac{1}{2}$ pd.
 Fransk vin 2 amme.
 Fortinnede kramsøm 500 stk.
 Fransk brændevin $\frac{1}{2}$ amme.
 Filtbay $\frac{1}{2}$ stk.
 Furre bord fra Norge 100 stk. (fyrretræsbrædder).
 Grefholt 110 pd. (måske Greenheart, en vestindisk træsort?).
 Galæbler 220 pd. (til farvning, garvning, blækfremst. m.m.).
 Gammelt luskrampjalter og klæder 28 rd.
 Grove klæder 20 alen.
 Gran bord 100 stk. (brædder af gran).
 Hvedemel 3 tdr. 137 pd.
 Himmelblå 43 pd.
 Hamp 1 skpd. 3 lpd. 12 pd.
 Hørfrø $\frac{1}{2}$ td.
 Hør $\frac{1}{2}$ skpd.
 Huder 1 stk.
 Hugget hamp 100 pd.
 Hirsengryn 2 td.
 Humle 1 skpd. 10 lpd.
 Ingefer 51 $\frac{1}{2}$ pd.
 Kride $\frac{1}{2}$ td.
 Kinrøgtasker 400 stk. (tasker el. poser til kønrøg).
 Krap 1960 pd.
 Kalk 16 læster.

Kringler 1 td. 3 fk.
 Krudt 170 pd.
 Kort 1 dusin (spillekort).
 Kamme 2 dusin.
 Karvet tobak 10 pd.
 (skåret tobak).
 Kål $\frac{1}{2}$ skok.

Linolie $\frac{1}{2}$ amme.
 Lack 3 pd.
 Lægter 3 rd. (?)

Mursten 8000 stk.
 Møllesten 5 stk.
 Mønie 20 pd.
 Messing kramsøm 500 stk.

Nelliker 1 pd.

Øl $1\frac{1}{4}$ td. (antagelig olie fra
 Tyskland).
 Olie 6 potter.
 Olie Kergel 50 pd.
 Ottaller fra Norge 40 tylt (træ
 af bestemt mål, 8 alen lange).

Papir $25\frac{1}{2}$ ris (1 ris skrive-
 papir = 480 ark).
 Peber 27 pd.
 Potaske 3 skpd. 12 pd.
 Popentøj 5 rd.
 (poppentøj = legetøj).

Rosin 253 pd.
 Risengryn $135\frac{1}{2}$ pd.
 Rødtræ 60 pd.
 Rapsolie $\frac{1}{2}$ amme.
 Rye $1\frac{1}{2}$ stk.

Snøgel 5 pd. (måske snegle eller
 snustobak).
 Stivelse 6 pd.

Udførsel over Hjerting 1697

Byg 230 tdr.
 Børster 2 rd.

Salt $55\frac{1}{2}$ td.
 Stentøj 133 rd.
 Stangjern 5 skpd. 4 lpd. 4 pd.
 Svedsker 853 pd.
 Smach $3\frac{1}{2}$ skpd.
 Svinehår $3\frac{1}{2}$ rd.
 Svovl 125 pd.
 Slibesten 2 stk.
 Stenkul $3\frac{1}{2}$ læst.
 Sucker $12\frac{1}{2}$ pd.
 Suifaller fra Norge 38 tylt
 (7 alen langt tømmer).
 Strålægter fra Norge 1650 stk.
 Små fyr- og grandeller fra Norge
 600 stk.
 Spærholt fra Norge 6 tylt.

Tjære 28 tdr.
 Tobaksblade 1120 pd.
 Tran 8 tdr.
 Tobach $7\frac{1}{2}$ td.
 Tagsten 750 stk.
 Tubakspiber 36 dusin.
 Terpentin 50 pd.
 Trykpapir 13 ris
 (1 ris = 500 ark).
 Tjaller fra Norge 25 tylt
 (10 alens tømmer).

Vigtriil 4 skpd. 14 lpd. 11 pd.
 (vitriol).
 Vindveglas 10 kister.
 Vinsten 580 pd.
 Vmbraa 50 pd. (umbra).
 Vodte 240 pd. (te).
 Vraspet Brazilholt 400 pd.
 Vorck 1 skpd. (gammelt oppluk-
 ket skibstov, brugtes til kalfat-
 ring).
 Varbejdet tin 306 pd.
 (uforarbejdet tin).

Flæsk 89 skpd. 11 lpd.
 Flynder 282.000 stk.

Hareskind 18 rd.	Rug til Norge 40 tdr.
Honning 4 tdr.	Rug til Ribe 40 tdr.
Huder 2 degger.	
Hjortetakker 4 rd.	Sorte potter 1177 rd.
Handsker, hjemmegjorte 50 rd.	Smør 5 tdr. 3 fk.
	Svinehår 2½ tdr.
Kalveskind 4 degger.	
Klyne 13 rd. (tørv).	Talg 4½ tdr.
Kød 1½ tdr.	Uld 1¾ skpd.
Lammeskind 18 rd.	Veimel 223 rd. (vadmél).
Malt 30 tdr.	
Øksne 70 stk.	Uldne hjemmegjorte
Pennefjer 97½ rd.	strømper 48 rd.
Rug 1479 tdr.	Æg 1 rd.

Ud- og indførsel over Varde toldsted i Hjerting*

Udførsel									
Ar	Øksne	Rug tdr.	Byg (malt) tdr.	Flæsk skpd.	Flynder stk.	Sorte potter værdi rd.	Smør tdr.	Hvilling, tdr.	Pennefjer
1671 ..	1242	1023		27	86000	1093	12½	3	
1675 ..	1114	1381	24		64000	1098	78		6000
1680 ..	996	3115		63¼	81000	1189	18	6	
1685 ..	1420	1144		9	97000	1159	8	37	44000
1690 ..	853	1245		105½	173000	1288	42½	8	14000
1696 ..	484	1180	100	17	36000	1133	5½	6	70 rd.
1698 ..	446	1436	326	1½	39000	1144	34		139 rd.
1731 ..		2070	860	18	126000		4	4**	

Indførsel								
Ar	Salt tdr.	Mursten	Kalk, læster	Tagsten og fliser	Tran tdr.	Vin oksehoved	Tobak pund	Tjære tdr.
1671	30	4000	10	500	1½			34
1675				9000	11	3½	986	47
1680		7000	16	4500	5½	2½	125	40
1685	9	13500	32	3100	7½		577	32
1690	61½	12200	26	1000				44
1696	86½	6500	32	1500	3½			28
1698	21	5000	35½	1500				
1731	72	4000	38	500				

* I årbogen 1919 har Arne Sundbo i sine tabeller opgivet alle tal for 1671-98; derfra er ovenstående taget, undtagen for 1731.

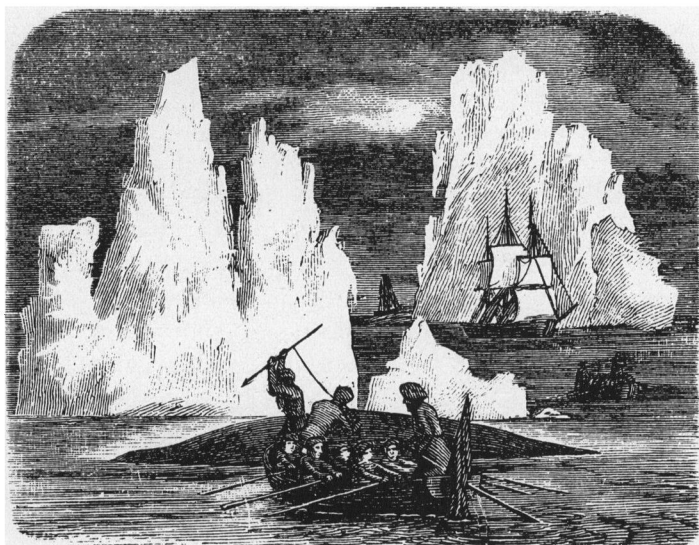
** 1731 udførtes tillige 300 stk. tørrede hvilling.

Selv om der tillige er indført varer til egnen over andre toldsteder, og meget er smuttet uden om tolden, taler de små varemængder dog tydeligt om tidens behov, om dens nøjsomhed og hjemmenes selvforsyning.

Sejlads på de arktiske have. Hval- og robbefangst

Fra ældgammel tid har danske deltaget i hvalfangsten sammen med Norge og andre lande. 1618 delte englændere, hollændere og danskere vestkysten af Spitsbergen, som man dengang troede var en del af Grønland, for derfra at fange hvaler. Imidlertid blev det efterhånden hollænderne og under Napoleons-krigen med fastlandsspærringen englænderne, som for alvor drev fangsten. De danske Vesterhavs-øer blev stærkt engageret, da hollænderne for en stor del hyrede deres matroser og harpunerere fra disse øer, en tid gjaldt det for øvrigt også England, der 1720 især hyrede folk fra Føhr. Øboerne var såre eftertragtede. Harpunererne fra Rømø, Føhr og Sild regnedes for verdens bedste. 1714-75 var kommandørernes tid, da disse hvalfangerkaptajner hørte hjemme på øerne og bragte velstand med sig hjem. Fra 1775 til Englandskrigen blev skibsførernes tid, da de sejlede under dansk flag, men på handelsfærder til fjerne, varmere egne. Også vort amts søfolk tog del i de anstrengende og dødsensfarlige togter til Nordishavet, både som matroser på de fremmede skibe, men også som kaptajner og medredere, endnu så sent som i forrige århundrede. En af vore søfolk, Hans Bundesen fra Mandø, var med på Grønlands-togt, men blev med skibet indespærret af isen i en grønlandsk fjord, og mandskabet fordeltes omkring i grønlændernes hytter vinteren over, mens man hjemme troede, de var omkommet. Men til største overraskelse dukkede Hans Bundesen op, og til glæde for børnene talte han undertiden grønlandsk med dem.¹⁰⁶

1694 udgik 4 danske skibe fra Altona og Glückstadt, her har sikkert været folk fra vor egn om bord, da de færdedes

Hvalfangst ved Grønland. Efter Erslev: Den danske Stat. Hvalen er dukket op som en lille ø. Harpuneren står forrest i båden med harpunen løftet, til højre hvalfangerskibet. Hjembragte hvalknogler på Fanø vidner om fannikkernes fangst. Men ellers var det næsten kun robbefangst, der drevs herfra.

hjemmevant i disse byer. Hvalerne ved Spitsbergen var nu aftaget så stærkt, at hollænderne fra 1720 drev fangsten i Davisstrædet, og snart fulgte andre efter. 1754 kom fra hele Danmark kun 6 skibe. Nyborg og ligeledes Korsør havde 1758-78 hver et grønlandsk kompagni. Også Ålborg havde et sådant. Regeringen opmuntrede folk til at udnytte rigdommene ved Grønland. Allerede 13. september 1697 gav den et Grønlandskompagni i Bergen og et i København en række privilegier både for skib, ladning og mandskab, bl.a. frihed for told og komsumption af såvel ladning som udstyr og proviant de første 10 år.¹⁰⁷

Dette er måske medvirkende til, at de hvalfangstinteresserede i vor egn i 1720 opretter et Grønlands-kompagni i Hjerting, og det kom da også til at nyde godt af privilegi-

erne fra 1697. Det var den driftige skipper og reder Søren Jessen, der fik det startet sammen med rådmænd Las Jepsen Tarm i Varde, forpagter på Visselbjerg Mads Jepsen, gods-ejer Stephan Ehrenfeld, Endrupholm, og to Ringkøbingborgere, rådmænd og senere borgmester Peder Boesen, der var født i Emmerlev og kendte søfarerne, og Anders Stau-ning. De opførte et trankogeri nord for Hjerting. Deres tre-mastede skib »Fortuna« på 16 læster skulle bruges til sej-ladsen, foruden skipperen bestod mandskabet af 11 mand og drenge. Det var åbenbart den pinke, Anders Skomager i Ho sejlede med 1726, og som i toldregnskabet kaldes hans, så han har vel haft part i den. Det år havde den for øvrigt været i Hamborg for at blive repareret. 1727 byggede kom-pagniet en galiot i Eckernførde »Lucie Kathrine«, 16 læster, som Skomager overtog til Grønlandsfarten, mens Peder Jørgensen, Ho, kom til at føre pinken. Man afsejlede hvert forår og kom tilbage i begyndelsen af august.¹⁰⁸

1740 tog Jens Rasmussen Rahr borgerskab i Ribe for at drive handel med »gewürtz, vine og andre grove varer«, allerede 1748 var han kommet så vidt, at han årligt kunne udruste ét eller to skibe på robbe- og hvalfangst, og hans dygtige folk fiskede i reglen med held. 1782 gjorde påtræn-gende forretninger dog, at han i stedet måtte dirigere ski-bet fra Hamborg til Malaga. Men derefter gik det atter løs, og han lod sin huggertgalease »Dorothea Cathrina« på 36 læster gå på hvalfangst ved Spitsbergen og var selv med. Desuden købte han en galiot på 31 læster, som han op-kaldte efter sin hustru Sophie Caroline. Denne driftige mand døde 1787, men hans enke, Sophie Caroline, født Goldt, fortsatte og i nogen tid med stort held og havde snart skibene ved Island og Grønland og snart ved Spits-bergen.¹⁰⁹

Sælhundefangsten var mindre krævende end hvalfang-sten, og det blev sælerne, de fleste her fra landet jagede. De fandtes på drivisen langs Grønland og ved Spitsbergen. I

marts føder sælen unger på isen og bliver dér til godt og vel midten af april, derfor skulle fangerne være dér forinden. I tønden på skibets mast holdt en mand udkig med en kikkert. Opdagedes en flok sæler, satte man ind mod dem mellem isskosserne, indtil isen blev for tæt, båden blev da sat ud med et par bøsser, 1 harpun med line, kikkert og kompas, vandanker og en sæk med brød. Mens en mand blev tilbage i båden, søgte de andre at hindre sælerne i at undfly. Hver mand bar en sælhundeknippl med jernspids og en kniv til at »afbufte« sælen. Ungerne får et slag i panden og dør straks. Der kunne dræbes i hundredevis på få timer, ja en stor skibsbesætning på 30-60 mand kunne i heldige tilfælde på et par timer nedlægge et par tusinde. Vore skibe med den halve snes mand måtte nøjes med meget mindre, ofte fik de kun ringe udbytte. De gamle sæler var ikke så lette at få fat i. En mand kunne kun sjældent indhente en flygtende sæl, og klapmydsen kunne gå løs på sin fjende. Også de voksne blev dræbt med kølleslag. Ved afbufningen blev de skåret op i bugen, og skindet skåret løs om poterne, og med få snit skilte en dygtig fanger skind med spæk fra kroppen. Denne blev liggende på isen til bjørne og søfugle. Så bragte båden byttet til skibet, hvor skind og spæk adskiltes, og skindet saltedes, mens spækket styrtedes i fustager eller jernbeholdere.¹⁰⁹

Når jagten var standset, sejlede vore folk til Hjerting og afleverede ladningen til »tranbrænderiet«. Der var også et sådant på Rømø, det blev nedlagt 1770. Efter Søren Jessens død 1733 fortsatte hans enke driften og ledelsen. 1769 flyttedes trankogieret til Nordby. Toldregnskaberne oplyser enkelte ting om virksomheden, f.eks. at A. Skomager kom hjem med pinken og afleverede »sælhundeflæsk til at udbrænde i Hjerting kogeri«. Hjemkommen lå man ikke på den lade side, men sejlede til Norge med 48 tdr. rug for Søren Jessen, og 20 tdr. tran sendte han med Hans Jensens smukke til Elben og endnu 12 tdr. tran dertil. Det var navn-

lig i Elb-egnene, trannen afsattes. Mads Termansen sendte 36 tdr. derved med Mads Andersen, Hjerting, og med Jens Nielsen, Ho, der for egen regning havde 4 tdr. med. 1728 sender Jessen med skipper Boje Bertelsen bl.a. 400 sælskind til Elben, og Gravers Jensen sejlede med 20 tdr. tran for kompagniet, alt afkogt af sælhundeflæsk, som skal være indført fra Grønland.

Lige siden hollænderne startede deres storslåede hvalfangst, gik en strøm af matroser fra vore kystegne til de hollandske hvalfangerskibe og da navnlig fra *Fanø*. Der var store penge at tjene, men det tog mange menneskeliv. N. M. Kromann, der i sin »*Fanøs Historie*« grundigt har behandlet forholdet, gør opmærksom på, at kirke- og tingbøger jævnlig omtaler *Fanø*-matroser, som »blev i Strædet«, dvs. omkom i Davisstrædet. Den største ulykke ramte Rømø 1777, da 10 skibe derfra forulykkede i Nordishavet, af deres 470 mand blev kun 116 reddet, blandt disse var Anders Hansen fra Mandø og S. K. Svarrer fra *Fanø*.

Som nævnt blev Hjerting trankogeri flyttet til Nordby. Her havde Rahrs enke pakhus og trankogeri, men senere blev virksomheden urentabel, og 1795 afhændedes skibe og pakhuse. 1771 begyndte fannikkerne torskefiskeri ved Island under navn af Det islandske Kompagni. I flere år gik det godt, og kompagniet havde en tid 4 skibe nordpå. 1803 forliste skibet »*Venskab*«, og mandskabet omkom. Fiske-riet hørte op, og der var kun lidt handel tilbage. Efter at regeringen havde fristet med løfter om præmier, dannedes 1789 et interessentskab. Det sendte hvert år en flåde på 8 skibe til de arktiske have. Der var ikke blot folk med fra øen, men også fra Hjerting, Ho-Oksby og Rømø. Et par af skibene var væsentlig større end Hjertingselskabets, briggen »*Prinsesse Marie*« var f.eks. på 71 læster og havde 40 mands besætning. Som skippere nævnes Laust Johnsen, Jens Hansen og Jørgen N. Duun og som harpunerer Peder Nielsen, Grærup, og Peder Morten Terkelsen, Nordby.

Kahytskompas fra en Grønlandsfarer. Kompasskiven af glas er inde-sluttet i en halvkugle af glas, diameter 50 cm, kongekronen af bronzeret blik, kardansk ophængning, hængende i en svævende engel med gyldne vinger, skal have tilhørt skipper Kr. Grønberg i Ho, født 1786. Foto: Museet i Brede.

1793 fangede det kun få sæler, og skibet blev hårdt medtaget af isen. Det var mellem Jan Mayen og Schoresby Sund. 1797 trådte selskabet i likvidation. Senere har dog enkelte, nemlig førnævnte Terkelsen med sin galease »Die

schnelle Jäger« på 20 læster og Claus Pedersen af Nordby med »De tvende Brødre« drevet sælhundefangst for egen regning. Også fra Sønderho sendtes der skibe til Island og havet deromkring. De gik derop om foråret med alle mulige varer, der byttedes med islandske, som solgtes til købmænd i Ribe og Varde. Blandt disse kan nævnes N. N. Thomsen med galeasen »Anna Cathrine«. Han havde nok sin styrmand og to matroser fra Fanø, men to overskærere og bødkeren var fra Vester herred, hvor folk i flere år havde sejlet med altonaer og københavnske skibe på Islands-fiskeri. På museet i Brede findes et kahytskompass, som skal have tilhørt en grønlandsfarer i Ho, der hed Grønberg. Det må antagelig være Kristen Kristensen Grønberg, der i 1830-erne var skipper og havde en søn som styrmand og den yngste søn som matros. Grønberg blev født 1786.

Efter at robbefangsten i lang tid var opgivet, fik den en sidste oplussen, idet der stiftedes et selskab med skibsfører P. N. Svarrer, købmand S. Johnsen, færgeriejer Kolvig, alle Fanø, samt landinspektør J. Ellung, Hjerting, og købmand P. Debell, Varde, som bestyrelse. Det sendte 1853 briggen »Nordby« med 30 mand og ført af kaptajn Kraemer, Rømø, ud på fangsten. Der blev gjort flere ture, én gang med 600 sæler som bytte, men da det til sidst gav underskud, solgtes skibet til Norge 1856, hvor det indbragte stor fortjeneste.¹¹⁰

Varde

Liggende ved en sejlbar å og betrygget af en kongelig borg, som nævnes allerede ca. 1107, tør man nok slutte, at her meget tidligt er fremstået en købing. Dog fik Varde først sine privilegier som købstad 1442, men længe forinden var den en by med handel og skibsfart. Det ses bl.a. af et brev på latin, som C. Lindberg Nielsen har oversat og dateret til

1368-70. Det hedder heri: »Rådmænd og øvrige borgere i Varde hilser de hæderlige mænd og skønsomme herrer af Lybeck med alles frelser. Vi tilkendegiver for de danne-mænd, at Niels Thorsen og Ture Grimsen, som af en vis Johannes, kaldet Hund, er blevet udplyndret på havet, hvis skib er blevet opbrændt, og som holdes i fangenskab uden nogen skyld fra deres side, hvilket de erklærer med sandheds ord, er vore medborgere«. Derfor bad råd og borger-skab om, at Lybeck giver dem fri, giver dem det røvede gods tilbage og erstatter skibet, »især fordi de bor under grevernes fogedi«. Der var krig mellem Danmark og ly-beckerne, men Varde stod dengang ikke under Danmark, men under de holstenske grever, som var i forbund med lybeckerne, og det er det, rådmændene beråber sig på.

Har danske optrådt som sørøvere i Valdemar Atterdags tid, har tyskerne det også.

I 1368 underkøbte ripenserne limbek'erne til at virke for, at der intet blev udført til søs fra Varde og Ringkø-bing, et udtryk for, at de to byer da havde en skibsfart og handel, som ripenserne må have følt generende. Den rigoristiske bestemmelse om Ribe som eneste told- og udskib-ningssted for stude på Vestkysten må have hindret Varde meget. Endnu ved midten af det 16. århundrede var det forbudt Varde og Ringkøbing at udskibe stude.

Ribe, Varde og Ringkøbing havde eneret på *køb af fisk* ude på lejerne. Men trods kongebud og forbud solgte fiskerne til hvem, de ville, eller sejlede selv tørfisken ud af riget. Det var især i Vesterside, nu det bekendte Vejrs, Varde-købmændene lå i fiskend, behandlede fisken og vi-deresolgte den. I 1400-tallet gik der flere husholdnings-penge til fisk end til kød, i alt fald i klostret Pretz.⁸⁸ 300 hvilling kostede lige så meget som en ko. Vi må huske, at kvæget dengang nærmest var dværgagtigt. Tørfisken fra de store vestjyske fiskerlejer var derfor en overmåde vigtig eksportartikel i den katolske tid.

Desuden havde Varde handel med frisisk salt.

Byen nøjedes ikke med de skuder, der sneglede sig op ad åen til Pramstedet i ly af Vardehus, den havde andre havne, ladepladser. Den Varde-sognepræst giver 1638 i indberetningen til Ole Worm et godt billede af forholdene: Varde å »haffuer sin veld oc vdspring aff Lilleballe skow otte mile øster fra byen, oc løber den wd i den vestre hau, saa at de varder haffuer ved den af den vester siø deris indseiling med smaaskiibe oc skuder paa en høy vand fast indtill byen. Ellers ehr byens hauffn och indseiling tu smaa miile fra byen, neden for en landtzby Hierting oc kaldes Graadyb, Batavis vero Grawdiep« (men hos hollænderne Grawdiep).

1554 fik Varde en sikkert mindre velkommen hilsen fra Frederik II: »Vider, at Vi er kommen udi forfaring, hvorledes at vor og kronens told og rettighed forsømmes og underslås, som burde at gives af hvis vare, som ind- og udføres af de havne, som bruges der til eders by og besynderligen Grådyb havn (Hjerting)«. Derfor skal en tolder nu sørge for, at tolden opkræves »af forne Grådyb havn og andre havne derhos, ligesom tolden af, hvad der udskibes i Ribe«. Arne Sundbo hævder, at tolden først da blev pålagt i »forne havne«. ⁸⁹

1579 fik byfogden befaling til at tage 1 mark eller efter møntforandringen 8 skilling af hver tønde husumerøl, som indføres og sælges, og samme sise som andetsteds af hamborgerøl, rostochsøl og anden fremmed drik. En Husumskipper, der var her 1625, kom måske med øl. Han var ingen behagelig gæst, for han blev oversvoret for vold. ⁹⁰

Tolderen, der skulle passe de mange havne, var jo ikke allestedsnærværende, så der smugledes bravt, og der dreves forprang. 1589 klagede Varde sammen med Ribe over alt dette. Regeringen kom da med et forbud, og heri hedder det: »Mange udlændiske købmænd og skippere begiver dennem ud for deres byer og ikke alene fri (gratis) bruger

deres byers strømme«, men også køber bøndernes øksne, svin og kvæg mod de to byers privilegier«. Heraf ser vi tillige, at Varde lige så vel som Ribe havde sit søterritorium, sine »strømme«. Den kongelige borg Vardehus havde forstogsret åen ud til Sortbjergodde (»æ swot bråj«), dvs. den høje skrænt mellem Marbæk og Myrtue, men Varde by har åbenbart kunnet regne med hele bugten og Grådyb indtil Fanø og forbi Strandby som sine strømme. I et kgl. åbent brev hedder det samtidigt, »at vore undersætter og andre dennem nu skal understå uden al undseelse at lade udføre staldøksne her af riget på alle ladesteder og færgesteder«, skønt det aldrig har været tilladt, men forbudt af fremfarne konger, hvorfor det atter strengeligen forbydes; de lovlige toldsteder skal benyttes, her altså Ribes. Det fik vardenserne til omgående at indsende en ny klage, nemlig over at de så skulle drive deres øksne en lang vej over land, før de måtte udskibe dem. 1590 fik de da tilladelse til at udskibe deres købte øksne fra Varde, og de skulle som sædvanlig tolde 1 dl. af hver okse. Regeringen fandt dog hurtigt, at der gik alt for meget i svang, og derfor forordnede den allerede 1591: »Sammeledes hvo som udskiber øksne eller anden del, hvoraf Os og kronen den store told bør og tilkommer for *Varde, Sønderside, Vesterside, Skallingkrog, Hjertingland* og anden steds deromkring udi nogen havne, da skal de det tolde hos tolderen udi vor kiøbstad Ribe, før end de det skiber, såfremt de derover ikke vil have forbrudt alt, hvis de have med at fare, og derover stande os og kronen til rette«. ⁹¹ 1616 indtager to Varde-skibe de også stude på Ribe red.

Samme år søger Varde om lov til at udskibe øksne »aff then haffne, som liger her for Eders nadis kiøbsted, som er oc kaldis Graadyb« (Hjerting). Det bevilgedes næste år »indtil videre«, dog skulle der først betales told i Ribe, og lensmanden føre flittigt tilsyn. ⁹²

En enkelt stud er skyld i, at vi ved i enkeltheder, hvor-

dan bevillingen efterlevedes. Da »de varder« i foråret 1649 udskibede deres stude fra Hjerting, kom lenets ridefoged, Peder Byrgesen, for at kontrollere udskibningen (»tælle de samme øksne«). Clemens Toftum udskibede 9, Jac. Bjørnsen 2 og Th. Jensen 7, i alt 18, i Adser Hansens skude. Denne skipper var også Vardeborger. Imidlertid blev det modvind, så de ikke kunne sejle til Holland, men måtte sætte dyrene på land. Da vinden atter blev belejlig, og studene atter indskibedes, sendte Toftums hustru en stud mere med, men da var ridefogden ikke til stede. Han tog så senere tingsvidne om det passerede for at sikre sig tolden af alle 19. 1633 udskibede Toftum 33 stude, også 4 andre Varde-købmænd eksporterede ligeledes stude. – 1629, under krigen, fik Varde brev om, at den ikke måtte udføre landbrugsprodukter, dog nok stude. Også da benyttedes dens udhavne. Kongen beordrede nemlig sin jagt »Kronen« til Nymindegab for at bemægtige sig en fjendtlig jagt, som lå dér og på kejserens vegne tog told af de varer, der udførtes. Samtidig får en Varde-skipper, Hans Nielsen, søpas for skib og gods til København eller steder, fjenden ikke har bemægtiget sig.⁹³

Under Torstenssonskrigen gik det hårdt ud over Varde. Fjenden huserede sådan, at al handel, ind- og udskibning ophørte. Byfoged Daniel Philipsen, der oppebar told og accise, havde intet at tage told af. Fjenden bemægtigede sig hans hus, tog hans heste, øksne, penge og indbo, slog og plagede ham og jog ham til sidst bort. Kongen eftergav ham da også restancen.

Faktisk alle Varde-købmænd var i denne periode i Holland i forårstiden. Da skulle studene afhændes, og varer til hjemmesalg købes. Således skriver borgmester Hans Nielsen Arnsberg til Iver Vind, Nørholm, 1641: »Mine medbrødre ere endnu i Holland, og det som i slig måde på byens vegne skal sluttes og indgås [en aftale om Varde vandmølle], skulle samtligen det gøre«. En af medbrødrene«

var Peder Nielsen, hvis hustru, Karen Madsdatter, allerede først i marts havde besværet sig stærkt over øversteløjtnant Povl Sehesteds folk, som i mandens fravær var indkvarteret hos hende. Jørgen Urne skulle så ordne forholdet, da kongen ikke vil, der »sker vold mod hans undersætter«. ⁹⁴

Den anden told, *småtolden*, blev først pålagt Varde 1554. Den flyttedes ikke til Ribe, men skulle også efter 1591 opkræves i Varde. Her er bevaret regnskaber for tiden 11. januar 1594, da byfoged Niels Festersen tiltrådte som tolder, og til 11. januar 1596. Foruden den gamle salttold er der kun noteret landbrugsprodukter som toldpligtige: flæsk, rug, smør, lam. De må være udgående, selv om det med sikkerhed kun kan ses i et par tilfælde, det ene da Eiler Doett fra Embden 10. november 1595 først fortølder 12 tdr. rug og dernæst samme dag 2 læster 6 tdr. rug, han havde købt af Hans Munk til Visselbjerg. – Selvfølgelig er der også tilført byen andre varer end salt. Men vi kan ikke påvise det. 1607-09 er der kun 3 satser for Varde: 1 td. rug: 1 sk., 1 td. salt: 1 sk. og 1 svin: 1 sk. Princippet var, at store byer med stor handel havde de højeste og mest omfattende toldsatser.

I 1594 er der fortoldet 12 skibe, deriblandt følgende med salt: Bendix Oxsen fra Galmsbøl 6 læster (72 tdr.), 9. oktober kom Nis Paysen med 24 tdr. og 19. oktober Godborre Broerssen med 8 tdr., begge var fra Galmsbøl. Endvidere kom 20. oktober Hans Richardsen fra Vestermærsk med 27 tdr. salt og Jens Hansen kom fra Husum med 18 tdr. salt. Han hørte hjemme i Varde tolddistrikt, nemlig i Hannevang. Han var tidligere, 9. april og 6. oktober, kommet fra Husum for at hente korn, første gang 10 tdr. og anden gang 24 tdr., endvidere var han 25. juli afsejlet med 2½ td. smør. Bendix Oxsen havde også været her en gang mere og havde hentet 28 tdr. rug. Lille Tames fra Husum sejlede 9. april med 1½ skpd. flæsk. Han er vist den samme som Tames Pedersen, Husum, der er her 5. august og har

4 sider flæsk, 15 tdr. rug og 1 td. smør om bord. Mattis Borre, Varde, sejler 6. oktober af sted med 100 lam.

1595 fortoldes 27 skibe. Vi møder flere af vore kendinge fra forrige år, som Bendix Oxsen, Jens Hannevang, der stadig sejler på Husum med korn, men dog første gang kom med 9 tdr. salt, han kom her 4 gange. Også Godborre Broerssen og Hans Richardsen kom her med salt og tog som de andre saltskuder korn med tilbage. Som nævnt fortoldede Doett fra Embden 66 tdr. rug, toldereren vidste ikke, at han også skulle have krævet ham for 1 rosenobel af skibet, som fremmede sædvanligvis gav. Revisionen gav ham pålæg herom. Andre saltskibe førtes af Th. Petersen fra Husum, Poul Christensen fra Vestermersk og Poul Eriksen fra samme sted (i Eiderstedt). Ligeledes kom følgende med salt: Jac. Sørensen, Jørgen Bodsens, begge Hjerting, Niels Jørgensen fra Sjelborg, Hostrup sogn, de tre sejlede ikke med korn, og Nam Brodersen fra Galmsbøl. Af andre nye er Jens Hamborg, der kom fra Husum (ballastet) og fortoldede 6 læster rug (72 tdr.), Hans Friis fra Brunsbüttel var her to gange med 5 måneders mellemrum, Poul Poulsen fra Husum. 5 skibe fra Rømme (Rømø) førtes af Peder Iversen (var her 2 gange), Hans Persen (2 gange) og Hans Jepsen, der var her som den sidste den 4. december. Alle disse, også saltskuderne fortoldede rug hver gang, en undtagelse er Jens Gedbjerg Nielsen (åbenbart fra Varde), der 26. juli sejlede af sted med 120 lam. I alt indførtes 1595 til Varde told 413 $\frac{1}{2}$ td. salt og udførtes 774 $\frac{1}{2}$ td. rug samt de 120 lam.⁹⁵ Hvor meget der smuttede uden om tolden, vides ikke.

Ribes salthandel var meget større, det ser vi af et regnskab dernede for 1605, der kom da 56 frisere med 265 læster 3 tdr. salt (6363 tdr.). 1630 tilførtes endog 387 læster 8 tdr. Tidligere fik Ribe det meste salt fra Wisch i Klangsbøl.⁹⁶

Frisersalt eller strandsalt blev tilvirket langs kysten af

marskegnene. På ebben udgravede man en art tørvejord, der lå under et sand- eller sliklag, og som var meget saltholdigt, da det bl.a. var dannet af forrådnede tang eller andre søplanter. Den opgravede tørv tørredes i solen og brændtes til sort aske. Asken blev overgydt med saltvand, rensed for småsten og gennemæltet med fødderne og nok en gang overgydt med søvand og derpå inddampet ved kogning i jernkedler. Allerede Saxo siger om Lille-Frisland: »Når jorden tørres, kan der sydes salt af den«. Galmsbøl var en ø øst for Føhr i Bøking herred. Den blev i 1700-tallet efterhånden revet bort af havet, kirken blev nedbrudt 1803. På øens læside var foregået en landdannelse, der gjorde øens rester landfaste.

Forbindelsen med Husum blev stadig plejet, også ved at Varde-skibe sejlede derned. 1645 var Rasmus Madsen dér. Da han med sine to unge karle ville sætte over til et andet skib, kæntrede båden, og alle druknede.

1617 lykkedes det Varde at få tilladelse til direkte øksenudskipning til Tyskland og andetsteds, hvor næringen bedst kunne søges. Og 1623 blev der givet tilladelse til at udføre øksne fra alle havne i riget, da drifterne til lands plagedes af flere toldpålæg undervejs samt af garnisoner og krigsfolk. Nu måtte der altså også udføres fra fiskerlejerne. 1651 genoprettedes da *Varde toldsted*, men det blev 1692 flyttet til Hjerting, som Varde-borgerne længe havde brugt som ladeplads, og hvor der da allerede fortoldedes øksne.

Om oprettelsen af toldstedet skriver Arne Sundbo: »Noget stort »Tolderi var Varde ikke, men desto længere Strækning havde Toldmændene at bevogte. Distriktet gik (i hvert fald senere) fra Skellet mellem Tjæreborg og Jerne Sogne til Skjernaen. Naar man tænker sig, at Landet dengang var svagere befolket, Vejene daarligere, og Landsbyerne endnu ikke udflyttede, forstaar man, hvor hjerteligt umuligt det var at forhindre Smugleri«. Hertil kunne man føje,

at sejlløbenes mange render og dyb og den lange kysts skiftende ladepladser ligefrem indbød til smugleri.

Først 1653 skulle øksentolden betales i Varde. 1680 blev al ind- og udskibning uden for de ordinære toldsteder forbudt, det være sig langs med søkanten, øer eller ladesteder i fjordene, dog »for vore kære og tro undersåtters tarv og fornødenhed øxen ved *Hjerting* og $\frac{1}{2}$ mil nær Ringkøbing på hver af siderne – og ved ladepladserne i Danmark overalt brændeved, kalk, mur- og tagsten alene og ej anden vare«. ⁹⁷

Det blev startskuddet for *Hjerting*. Fra denne tid vokser *Hjerting* havns betydning. Studene var nok langt den vigtigste artikel at sejle med, men også andre produkter blev sejlet bort herfra. Og her var indførsel af alle mulige købmændsvarer, der spredtes viden om til mange andre købstæder end Varde.

Med enevældens indførelse kom der nye embedsmænd til at kontrollere toldregnskaberne, og de stod ofte fremmede og uforstående over for visse vestjyske forhold. Bl.a. var de ikke klar over, hvad frisersalt var for noget. Revisionen 1668 antegner: »Opbåren af 20 tdr. friis salt 10 sdl., og på samme side: 18 tdr. friis salt 9 sdl. Vil forklares!« – Svaret gik ud på, at der aldrig var svaret større told af den slags salt, »som brændes udi Frisland, som ligger under hertugen af Holstens gebet«. – Der kom da et gensvar: »Meldes hverken udi toldrullen eller forordningen, at dette salt må således fortoldes. Indstilles derfor til øvrighedens betænkende, hvorledes dermed herefter skal forholdes«. Der resolveredes da, at der skulle fortoldes efter den ny saltforordning, hvis ikke kongen gav nedsættelse.

Bladiser var en anden vare, københavnerne heller ikke kendte. Tolderen oplyste, at det var en art små skuller (rødspætter). Man forstod heller ikke, hvorfor noget skibsvrag fra en strandet »bøyer« ved Lønne og et skiberum

ved Kærgård var opført i toldregnskabet, det måtte høre under strandinspektøren. Tolderen svarede: »Vrag tager strandinspektøren sig af, jeg af, hvad der atter udføres«. Dog spurgte toldereren, hvordan han skulle forholde sig med 200 stk. indstrandede knapholt, som inspektøren havde ladet sin fuldmægtig, ridefogden Hans Bennick, udskibe. Han blev henvist til at se i toldrullen under tømmer. – Vilhelm Petersen, Fredericia, var kommet fra Glückstadt til Varde med 4 kasser tobak, 1 fad annis og 1 kar humle, uden der var krævet told, da Fredericia havde særlige privilegier. Anmærkningen lød: »Vides ikke, at Fredericia privilegier befrier nogen for told«. Tolderen har dog kunnet gøre rede for praksis, da han sluttelig fik at vide, at det passerede denne gang, men der skulle toldes i Fredericia. – Desuden fandt man, der var opkrævet for lidt af topsukker, af »hvid andam« og af 1 td. øleddike.

Kun få Varde-toldbøger er bevaret. Vi må derfor nøjes med nogle udpluk fra antegnelserne: H. Frandsen, Hjeriting, har kun svaret 5 sk. af 1 td. byg, kommen fra Hamborg, men tolden fra fremmede steder er 8 sk. Tolderen svarede: »Herhos følger hr. rentemester Henr. Müllers missive af 29. marts 1652, at hamborger, lybecker og bremer skulle give som undersætter«. Men gensvaret lød: »Haver siden den suveræne regering den forandret, dog denne gang passere«. – Peder Ganse, Vejrs, havde indført 4 oksehoveder fransk vin, som også måtte behandles efter Fredericias privilegier. – »Haver Gadborg Brodersøns båd været på 1½ læst, nu på 1. Det rimer ikke!« Tolderen svarede, at på den første rejse havde skipperen »et skibberom (ladning) på 1½ læst, anden gang kun 1, da han ikke havde mere vare«.

1662 spurgte man, hvorfor der ingen vinterhavnepenge fandtes. »For Varde er ingen havn, hvor skiberumme kan ligge udi vinterleje«, lød svaret, »de største skiberumme, som dér hjemmehører, er på 4 à 5 læster, hvilke om vinte-

Pramstedet efter havnens flytning. Bag den forreste bygning skimtes lidt af kalkovnen, den hvide dyng er skælkalk, brændt af muslingeskaller. Da stedet brugtes som havn, kørte vognene ud i åen til skibene, når der skulle losses eller lades.

ren opdrages, hvorfor der ikke nogen vinterhavnleje penge er eller plejer at blive opbåren«.

Vardes havn eller »Varde vold«, som den også kaldtes, lå tæt ved det gamle voldsted, hvor det ældste Vardehus nok har stået. Havnen kaldtes også Pramstedet og tjente som havn til 1841, da den flyttedes til sit nuværende sted. Ved Pramstedet lossede og ladede man som ved de fleste andre »havne«: Vognene kørte ud i åen til skibet. Inde syd for byen lå der to banker i åløbet. På den sydligste havde det yngste Vardehus stået og på den mindre nord for åbenbart en forborg. Denne banke er nu fjernet ved en åregulering. Mellem bankerne byggedes en laksegård, der hindrede sejladsen ind til Varde bro. Tidligere lå laksegården endnu længere mod vest. Fra Wallenstein-krigen til 1721 var der slet ingen laksegård, og da sejlede fannikkerne ind og lagde deres skibe ved Varde bro, dog lå 1652 Jens Madsen med sit skib ved Varde vold og modtog 4 Hamborg-

Varde havn med to everter ved bolværket. Den ene synes at indtage brændsel, lyng og hedetørv. Siden 1841 var havnen her ved Varde bro. Tidligere benyttedes Pramstedet, eller som stedet kaldtes i 1600-tallet: Varde Vold, fordi det lå tæt ved den vestligste voldbanke, hvor det ældste Vardehus havde været.

tønder af rådmand og tolder Jac. Bjørnsen. Pramstedet blev altså fortsat benyttet.

Her gengives, hvad en enke berettede om sin mands sidste rejse, det er en beretning om en af de mange, som blev derude, og som satte familie og venner, ja, hele den lille by i angstfuld venten, til håbet måtte vige for dødens vished.

»Som jeg lovlig er indstævnet af kgl. Majestæts Tolder Seigneur Søren Vedell* til i Dag den 20. August for Retten at vidne paa Varde Byting og der under Ed at vidne og gøre Forklaring om salig Hans Krøgers Skibs- og Ladnings Forulykkelse afvigte Foraar 1730. Da er det enhver her paa Stedet vitterligt, at min sal. Mand Hans Christensen Knurborg,** Borger og Handelsmand her i Varde, udgik for Købmand afvigte Foraar med Skipper Hans Krøger af Hjerting hans førende Smakke, og sejlede de fra Hjerting i Aaret 1730 den 27. Marti. Bemeldte min sal. Mand havde for sin egen Regning ikke aleneste $\frac{1}{20}$ Part i Smakken, men

endog Kornvare: Rug 650 Tønder, Byg 200 Tønder efter Angivelsens Formelding, hvormed de agtede sig til Bergen udi Norge. Men siden har man ingen Tidende fra dennem erholdt videre end den bedrøvelige Tidende, som Folk fra andre Fartøjer hjembragte, som var i Flodning [i flåde, følgeskab] med dem fra Hjerting, og fulgtes de ad til hen under Norge, hvor de i en haard Storm og Snefog adskiltes, hvor samme Tid mange Skibe skal være bleven forulykket, saa baade Skipper Hans Krøger og min Mand Hans Knurborg og alle Folk med Skib og Ladning / disværre / i bemeldte Storm er bleven forulykket, nedsunken og bortbleven, eftersom ingen Tidende nogensteds siden den Tid, enten fjern eller nær, fra dem har kunnet erholdes. – Som er den visseste og sandeste Beretning og Forklaring, jeg derom ved at gøre. Bekræfter under min egen Haand. Saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord.

Datum Varde, den 20. Aug. 1731.

Else Mortensdatter, Hans Knurborgs Efterleverske«.

Der var 4 skibe, som sejlede »i flåde« den martsdag. Mandskabet på det ene, skipper Jens Iversen, styrmand Jens Nielsen og bådsmand Gravers Jakobsen, alle af Hjerting, vidnede, at deres skib, »De tre Brødre«, sejlede fra Hjerting havn til Christianssund i nærheden af Trondhjem sammen med en pinke og en galiot, der skulle til Grønland, og så Krøgers skib. »Grønlandsfarerne gik deres kurs af

* Søren Sørensen Vedel blev tølder 1726 og gift med sin formand, borgmester J. B. Thaulows ældste datter Anna Helvig.

** Hans Christensen Knurborg var søn af Christen Knurborg, Varde, der vel stammede fra Grimstrup sogn, hvor en gård bar dette navn. 1698 fik han ved en Hjertingskipper ført 300 pund blå hjem til Varde. Han var vist købmand. En søster til Hans Knurborg var Maren, død 1766, som havde været gift med Math. Jepsen og anden gang med Christen Frøsig, der siden 1750 beboede den senere paludanske gård i Varde.

syne samme dag«, Krøger var i sigte til anden dags middag. Om aftenen tiltog stormen mere og mere med stærk sne, og Krøgers skib var stærkt ladet, ja over evne, som og blev sagt til ham, før han sejlede ud fra Hjerting. Mere vidste man ikke om skibet.

Enken, der også kalder sig Else Ahler, og lavværgen, Th. Westesen, Varde, indkaldte kreditorer. Da oplyses det, at foruden rug og byg var der også »flere sorter« om bord, og man agtede at sælge varerne i Bergen »eller i landet«, og at mandskabet med skipperen bestod af 7 mand, som alle gik ned med smakken.⁹⁸

Som vi så, nævnede toldregnskaberne 1594-96 kun 3-4 skibe som hjemmehørende i Varde-området. Adskilligt tyder dog på, at der har været flere. I 1600-tallet havde adskillige Varde-købmænd selv skib eller skibsparter på søen, og tallet var stigende. Skibene anløb ofte List under rejsen sydpå. Toldbøgerne derfra oplyser følgende for 1642 og 1643:

<i>Varde</i>		<i>Hjerting</i>	
1 smakke	8 læster	1 smakke	4 læster
1 smakke	6 -	1 skude	2 -
4 smakker à	3 -	1 båd	1 læst
2 skuder à	3 -		
5 både à	1 læst	<i>Sønderside</i>	
		3 både à	1 læst

I alt 19 fartøjer på 47 læster. Selv om det næppe er alle, er det en ringe flåde. Lindberg Nielsen gør opmærksom på, at det var kun lidt i sammenligning med Ribe, der da havde 14 hjemmehørende skibe på i alt 78 læster, og hvis man regner dens havn på Rømø med, som Varde har regnet sine havne med, blev det 35 skibe med 556 læster.

Ulykker, der ramte nogle Varde-skibe, giver os også oplysninger. Borgmester Niels Thomsen ejede et skib sammen med Laurids Lauridsen, Ribe, det gik ned med alt

gods på en rejse til Frankrig 1616, rådmænd Chr. Tarp havde en smakke med 26 stude om bord, den blev over-sejlet på Vlien, det gav ham et stort tab, da skib og stude stod ham i 1110 rd. Rådmænd Jacob Clausens skib blev taget af Dynkerkerne, hvorfor lensmanden fik ordre til at hjælpe ham, dog uden skade for kongen. 1629 fik Hans Nielsen (Arnsberg, senere borgmester) med skib og gods søpas fra Varde til København eller andre steder i kongens riger, som fjenden ikke havde bemægtiget sig.

Efter Carl Gustav-krigen var der kun ét skib på 5 læster hjemmehørende i selve byen. Når disse medregnes, bliver tallene i de følgende år således:

1670	16 skibe, i alt 42½ læster	
1671	19 skibe, i alt 49½	-
1672	17 skibe, i alt 51	-
1674	17 skibe, i alt 54	-
1677	17 skibe, i alt 40	-
1782	17 skibe, i alt 42	-
1788	14 skibe, i alt 49	-
		samt 1 skib på	12 -

Varde har kun haft ganske enkelte af skibene, de hørte hjemme i Hjerting og Ho. En galiot på 40 læster sejlede på Christianssand 1698, og 1691 blev denne by anløbet af i alt 30 skibe fra Varde-området, så der har været en del gengangere.¹⁰⁰

Janderup

Den mest benyttede ladeplads ved Varde å fandtes neden for Janderup kirke, hvor der ligger nogle småøer – »æ stuer knold« – ude i strømmen. Her ankrede skibene op på højvande. De to gange i døgnet, der var ebbe, kørte vognene ud til siden af fartøjet, og man lossede eller lastede. Når vandet atter steg, måtte vognene til lands, ellers trængte vandet ind i dem, og hestene eller studene kunne ikke klare sig i det dybe vand.

Når kirken ligger i denne udkant af sognet, er det nok

»havnen«, der allerede i ældre middelalder kunne trække den til sig, og her er også tuffen landet, som sidder i dens mure. Nærmere Varde ude i Hyllerslev enge ligger voldstedet Elkærhøj og vidner om åens betydning i gammel tid og om, at sejladsen skulle betrygges.

Skulle skibene videre til Varde fra Janderup, måtte de ofte roes frem eller – i alt fald i 1700- og 1800-tallet – trækkes af folk, der gik inde på bredden med et reb over skulderen og trak. Her var der en trækbane (gangsti), og der var lagt planker over bække og grøfter, der udmundede i åen. Større skibe omladede til pramme og mindre fartøjer ude på søen, i Hobodyb eller i nærheden af Myrtue, så undgik man forsøget på at komme over »Svineryggen« (barren foran åmundingen) og det lumske åløb.

Varde-borgere erklærede 1665, at ved Janderup kirke ligger byens »losse- og ladested både dér såvel som oppe ved Ladegårdsmarken«, dvs. ved det gamle Vardehus' ladegårds område. Stedet ligestilles altså med Varde havn.

Da der ikke var nogen tolder eller kontrollør herude, kunne der smugles både med det ene og det andet; derfor blev stedet et stykke ind i 1600-tallet forbudt som ladeplads for varer, der var told- eller accisepligtige. Et par Janderup-mænd, der boede nær åen, skulle føre opsyn; den gode havn kunne nemlig friste folk over evne. 1630 vidnede de to, at søndagen efter Kristi himmelfartsdag kom der en smakke »sønden op i Janderup å«, og de spurgte skudemanden, hvor de havde hjemme, og hvad de skulle have i samme skude, eftersom de af øvrighed var befalet at se til, at ingen forbuden vare blev udskibet«. Skipperen svarede, han havde hjemme »i Strandenn« og skulle have rug af Chr. Lange til Hesselmed. Tirsdag morgen var skuden borte, og de to mænd påstod, at de ikke havde mærket, der var indskibet korn, og nogle mænd fra Billum og Janderup vidnede ligeledes, at de ikke havde set Langes tjenere age korn til åen.

Hverken vidnerne eller kontrollørerne var meget bevendt, for 19. marts året efter måtte 11 Hesselmed fæstebønder, der havde kørt med kornet, bekende, at de havde »ydt og leveret samme korn ved Janderup å på grøn land om lys dag, og fulgtes de samtlige ad med deres vogne«, og skudemanden tilbageleverede dem deres sække. – En herremand kunne godt være bagmand! Nu vankede der sikkert bøder.

Kort efter stod lenets ridefoged på herredstinget i 3 tingdage på lensmandens vegne og forbød folk »at udskibe rug, korn, flæsk eller anden fetalje eller nogen købmandsvare på, men kun på kgl. majestæts toldsteder, så han kunne fange hans told og sise deraf«. ¹⁰¹

Forbuddet kunne imidlertid ikke opretholdes. Fra et sted neden for kirken og forbi den gård, der senere blev kro, lå der et stykke jord langs åen, der fungerede som havneplads. Hvis ikke varerne straks kunne komme videre, oplagredes de her. Også visse huse i Janderup, lader og lofter brugtes som pakhuse. Vi forstår derfor godt, at Vardes dygtige borgmester, Hans Nielsen Arensberg, i 1640 opsøgte kongen på Glückstadt, ikke blot for at ordne et andet ærinde, men for skriftligt at få »it naadig suar paa den gaard i Jandrup att wforwyrket schulle bliffue vnder cronen, eftersom byen icke kunde miste den vden forderffuelse«. ¹⁰²

En skipper var i de dage i reglen også købmand. Således havde Niels Hansen i Janderup fået 80 ribealen lærred à 28 skilling, som han havde lovet at sælge i Norge for Hans Andersen i Hjerting eller tilbagelevere det. Da han ikke havde gjort nogen af delene, blev han dømt til at betale lærredet.

Da der 1650 skulle bygges nye huse på Skrumsager, skulle skipperen losse teglsten (mursten) dertil ved Janderup kirke. Tagstenene dertil blev udlosset i Varde, hvor en ægtbonde skulle hente dem.

Her udskibedes stadig korn. 1650 lod borgmester og handelsmand Steffen Nielsen, Varde, tiendekornet af Bilum sogn inklade dér i et skib, en anden Vardeborger, Jens Nielsen, ejede. Endnu en vardenser, Bennet Hansen, sejlede fra Janderup kirke 30. oktober 1664. Det blev hans sidste rejse. Det vidnedes, at man ikke havde hørt, han nogen sinde havde haft forbudte varer om bord; man kunne sejle mellem Janderup og Hjerting »med én tid«, på samme vandtid, når vinden var god. Der var givet varsel for dette tingsvidne for 4 mand i Ribe, vel befragterne.¹⁰³

Rundt omkring fra egnens herregårde måtte hovbønderne køre korn til Janderup kirke, endog fra Ringkøbing amt, således fra Grubbesholm og Skrumsager. Da nogle Nørre herreds-folk holdt med deres ægtvogne i Hyllerslev, traf de nogle ryttere fra ryttergodset; 3 kyrasserer krævede brændevin, og da bønderne nægtede, trak de deres pallaske og huggede efter bøndernes hoveder, navnlig efter Jørgen Smed fra Lyne. I kamptummelen blev en af rytterne dræbt. Bønderne blev selvfølgelig også befalet til at køre varer fra havnen. I 1655 satte lensmanden, Mogens Sehested således kronbonden Jens Jensen i Løftgård til at tage læs ved Janderup å og føre det til »Hiegaardt«. Ofte oplagredes der tømmer og andet på havnepladsen. Både Varde og Ribe havde her oplag af forskellige varer. En Vardekøbmand holdt endog udsalg her.¹⁰⁴

Det ser ud til, at Janderup allerede dengang næst efter Hjerting var landets største udførselshavn for jydepotter. Havnen lå jo inde i det område, hvor vel nok de fleste »swot påtter« tilvirkedes. Utallige er de læs, som blev kørt hertil. Også fra Varde udskibedes der mange, og sejladserne med disse fortsatte ind i vort århundrede. 1652 lå Laurids Niensens skib af Hjerting her. Han opkøbte sorte potter til videresalg i fremmede havne, da visitøren, Jochim Damcke, dukkede op og vistnok konfiskerede en del flæsk og smør.⁹ Fra Janderup var jydepotteeksporten så betydelig i 1600-

tallet, at den var væsentlig medvirkende til, at der 1680 blev oprettet et toldsted her. Dette år havde kong Kristian V været på en rejse gennem landet og bl.a. været på Henne Strand. Han interesserede sig navnlig for toldvæsenet. Der skulle nu skaffes et effektivt toldeftersyn ved kysterne, hvor der udskibedes og handledes fra ulovlige steder til skade for købstæderne og tolden. Kun brænde, kalk, mur- og tagsten måtte ud- og indskibes på ladestederne. »Efterdi skuderne ej længere kan opgå imod Varde«, blev Janderup gjort til toldsted og fik en visitør, nemlig Laurids Grundahl.

Medvirkende til at rette opmærksomheden mod Janderup var måske også en større batalje, der foregik flere år før. – De Varde-handlende så ikke med venlige øjne på, at janderupperne købte deres fornødenheder uden for Varde, ofte toldfri, og undertiden drev de handel dermed. En årle julimorgen 1673 trængte den voldsomme og hensynsløse borgmester Laurids Thorsen med skriveren Samuel Wieland og endnu en mand ind i nogle huse for at visitere, derpå skyndte de sig til Varde og kom straks samme formiddag tilbage med vogne, toldereren Jac. Bjørnsen og endnu 10 mand, heriblandt Anders Stadsbud og 4 tjenere fra 4 købmænd. Selv gik Thorsen, efterfulgt af sin tjener, der truede med 2 pistoler, ind i gårdene, truede og »puchede på højeste måde« og ransagede, hvorpå korn, flæsk m.m. læs sedes på vognene, uden hensyn til om det var fortoldet eller ej, idet han råbte, at det var smuglergods. En af gårdmændene protesterede og sagde, at en sæk blå og $\frac{1}{2}$ td. salt var hans. – »I skal vorde en tyv. Gør I ringeste modstand«, sagde borgmesteren og vendende sig til mandskabet, »så bind hannem«. Gårdmanden førte senere vidner på, at året før havde skipper Hans Frandsen i Hjerting løst sin smakke ved Varde-borgeres rette losse- og ladested og opført ladningen med janderuppernes heste for købmand P. Christensen i Varde, der havde sat 2 tdr. salt ind

hos bonden, som Christensen ville bruge til at nedsalte flæsk i skibet med, og resten købte bonden til eget brug, og det var det, borgmesteren nu havde taget. Også blåret var købmandens. En anden ladning salt tilhørte Varde-købmanden J. Koldtoft. Det var sejlet dertil af skipper P. Hansen af Vejrs og ligeledes opkørt i en bondes gård, der var 6 fulde sække og 10 gamle sildetønder fulde. Koldtoft havde solgt det til nogle borgere i Holstebro, men ikke fået det afleveret. Da bonden protesterede mod beslaglæggelsen, sagde Weiland, at saltet lå fordulgt under hø og halm, der var begået toldsvig, og hvad bønderne ville vidne, kunne der ikke tages hensyn til, fordi de ville blive dømt, og de skulle få fæstet af deres gårde forbrudt! Janderup kunne ikke anses for et toldsted, for her boede ikke nogen tolder, og ingen varer måtte oplægges, før en tolder havde brændt eller mærket dem, og det var ikke sket. – Det ville også være det behageligste for de to Varde-købmænd og måske også for borgmesteren, om bønderne ikke førte vidner. To Janderup-mænd vidnede imidlertid, at Thordsen året før på »ladestedet ved deres kirke dulgte nogle læs korn«, til han hen på sommeren fik dem udskibet. Andre vidnede, at de kunne mindes i 24 år, og at der da havde »været og endnu er ved deres kirke under deres by lade- og lossested for Varde / øksenskibning undtagen / og i disimidlertid altid haver været brugeligt, at købmændene både af Varde som af andre købstæder deres gods i forne Janderup bye haver indlagt til hvilken mand, dennem selv lyster, både når det førtes til skibs, såvel som og når det fra fremmede steder blev didført«. ¹⁰ – Hvordan sagen endte vides ikke. Fik de janderupperne end en forskrækkelse, standsede den ikke trafikken.

Visitøren Grundahl var her kun godt et år, så blev han forflyttet. En ny blev ikke ansat, så man har vel klaret sig med stikprøver og med strandridere. 1692 blev toldstedet helt ophævet i Janderup, men der blev ikke gjort noget for

at få det omordnet,⁹ altså fortsatte Janderup derefter på sin gamle måde. Skipperne skulle nok til Hjerting for at klare tolden, hvis de da ikke »glemte« det.¹⁰⁵

Efter Fanøs opkomst hentede man navnlig hedetørv, lyng og klyne samt hø til øens eget stigende forbrug. I tiden omkring 1814 blev der sejlet meget korn og flæsk herfra til det sultende Norge. Det kunne endnu ske, fartøjerne måtte ligge her i flere dage, mens skipperne rejste omkring på egnen for at opkøbe varerne. Først i vort århundrede op-hørte brugen af havnen ved Janderup kirke.

(Fortsættes)

H. K. Kristensen, f. 1895, pensioneret førstelærer, Dybdalsvej 16, Varde. Har været medudgiver af nogle bøger for folkeskolen og dels skrevet, dels udgivet eller redigeret en del lokalhistoriske arbejder. (Udf. bibliografi i F.R.A. 1975. Red.).